

Oikeutta etsimässä

Seurantaraportti Outokummun
arvoketjun ihmisoikeusvaikutuksista
Brasilian Parássa

11/24

**Tuettu Suomen
kehitysyhteistyövarain**

Raportin laatimista on tuettu Suomen kehitysyhteistyövaroista.

Finnwatch on yritystoiminnan globaaleja vaikutuksia tutkiva kansalaisjärjestö. Finnwatchin taustalla vaikuttaa 11 kehitys-, ympäristö-, ay- ja kuluttajajärjestöä: Solidaarisuus, Eettisen kaupan puolesta, Suomen Ammattiliittojen Solidaarisuuskeskus SASK, Attac, Kirkon Ulkomaanapu, Suomalaiset kehitysjärjestöt Fingo, Dalitien solidaarisuusverkosto, Maan ystävät, Kuluttajaliitto, Kansalaisjärjestöjen ihmisoikeussäätiö KIOS ja Suomen Lähetysseura.

Julkaisuajankohta: joulukuu 2024

Kuvat: Repórter Brasil/Finnwatch

Sisältö

1. Johdanto.....	4
2. Nikkelikaivos Onça Puma tuottaa raaka-aineita terästeollisuudelle	5
3. Näin selvitys tehtiin.....	7
4. Xikrinien ja Valen välisten oikeusprosessien tilanne.....	9
5. Xikrinien alueen läpi virtaavaa saastunutta jokea ja sen ympäristöä ei ole puhdistettu	11
5.1 Joen puhdistaminen uusien oikeusjuttujen aiheena.....	16
6. Saastuneella ympäristöllä on haitallisia vaikutuksia xikrineihin	17
7. Mitä Outokumpu on tehnyt tilanteen ratkaisemiseksi?.....	22
7.1 Outokumpu on kehittänyt omia yritysvastuuprosessejaan	22
7.2. Outokumpu on käynyt vuoropuhelua Valen kanssa ja lopettanut ostot kaivoksesta.....	24
7.3 Outokummun käytössä olevat korjaavat toimenpiteet ja osallisuus Valen/VBM:n mahdollisesti aiheuttamiin haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin.....	25
8. Sidosryhmien kuuleminen ja mahdollisuudet saada oikeutta	28
9. Yhteenveto	30
10. Suositukset.....	32

1. Johdanto

Finnwatch nosti vuonna 2021 esiin ihmisoikeusongelmat teräsyhtiö Outokummun arvoketjuissa Brasiliassa. Outokumpu oli vuosia tehnyt ferronikkeliostoja brasilialaisen kaivosyhtiö Valen Onça Puman kaivoksesta Amazonin alueelta. Onça Puma sijaitsee aivan alkuperäiskansa xikrinien alueen vieressä. Xikrinit sekä joukko Parán yliopiston tutkijoita katsovat, että kaivos on saastuttanut alkuperäiskansalle elintärkeän Cateté-joen ja sen ympäristön, ja sitä syytetään alkuperäiskansan terveyden ja kulttuurin vaarantamisesta. Xikrineihin ja heidän käyttämäänsä ravintoon on kertynyt raskasmetalleja kuten lyijyä¹. Xikrinien mukaan kaivos on myös perustettu ilman riittäviä konsultaatioita alkuperäiskansan kanssa. Vuonna 2021 Vale kieltäytyi kommentoimasta väitteitä Finnwatchille.²

Finnwatch katsoi Outokummun laiminlyöneen kansainvälisissä ihmisoikeusstandardeissa määritellyn ihmisoikeuksia koskevan huolellisuusveloitteensa sillä se ei ollut arvioinut ihmisoikeusriskejään eikä reagoinut xikrinien esittämiin syytöksiin. Finnwatchin raportin jälkeen yhtiö kuitenkin muutti nopeasti toimintaansa. Se käynnisti ihmisoikeusriskien arvioinnit, hankki lisää ihmisoikeusosaamista ja keskeytti toistaiseksi ostot Valelta.

Tämä raportti on seurantaraportti Finnwatchin vuonna 2021 julkaistulle raportille. Raportti tarkastelee vuoden 2021 jälkeen tapahtuneita muutoksia Valen ja xikrinien välisessä kiistassa sekä Outokummun toiminnassa. Molemmat yhtiöt ovat saaneet tarkistaa raportin niitä koskevat osiot ja niiden kanssa on käyty dialogia raporttia laadittaessa.

1 Kaloihin kertyneistä raskasmetalleista Laudo Pericial - Biólogo Processo, nº 2383-85.2012.4.01.3905, Análise da Água e Indicadores da Fauna. s. 118; Xikrineihin kertyneistä raskasmetalleista Saboia de Paiva, R., 2020, Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

2 Finnwatch. 2021. Myrkytetty kansa – Outokummun arvoketjun vaikutukset Brazilian Amazonin alueella. Raportti saatavilla osoitteessa: https://finnwatch.org/images/reports_pdf/Myrkytetty_kansa.pdf

2. Nikkelikaivos Onça Puma tuottaa raaka-aineita terästeollisuudelle

Globaalisti toimiva brasilialainen kaivosyhtiö Vale tuottaa Brasilian Parán osavaltiossa, Ourilândia do Norte kunnan alueella ferronikkeliä Onça Puman kaivoksessa. Kaivoksen tuottama ferronikkeli on raudan ja nikkelin seos, jota käytetään erityisesti ruostumattoman teräksen tuotannossa.

Onça Puma hyödyntää osaa Serra dos Carajásin vuoristoalueen suuresta mineraaliesiintymästä. Kaivos koostuu pääosin kahdesta avolouhoksesta³, jotka sijaitsevat lähellä alkuperäiskansa xikrineille kuuluvan maa-alueen rajaa. Kaupallinen tuotanto kaivoksessa ja siihen kuuluvassa tuotantolaitoksessa on käynnistetty jo vuonna 2011⁴, minkä jälkeen yhtiö on ollut toistuvien oikeustoimien kohteena. Kaivosta on syytetty ympäristön pilaaamisesta sekä siitä, että sitä suunniteltaessa ja käynnistettäessä ei riittävällä tavalla konsultoitu kaivoksen vaikutuspiirissä olevaa alkuperäiskansaa. Vale kiistää aiheuttaneensa ympäristöongelmia (ks. tarkemmin luku 5). Kaivosyhtiön mukaan xikrinejä konsultointiin vuonna 2011 koskien kaivoksen ympäristösuunnitelmaa (*Basic Environmental Plan*). Xikrinit kuitenkin poistuivat tapaamisesta osallistumatta suunnitelman käsittelyyn.⁵

Vuonna 2023 Vale siirsi kuparin ja nikkelin tuotannon ja jalostuksen (ml. Onça Puman kaivoksen) perustamaansa ja omistamaansa Vale Base Metals Limited -yhtiöön. Valen mukaan se lisää tällä yrityksen uudelleenjärjestelyllä panostuksia vihreässä energiasii-
tymässä tarvittavien mineraalien tuotantoon. Samana vuonna Vale Base Metals Limited (VBM) myi yhteensä 10 prosenttia osakkeistaan Manara Minerals Jersey Limited -yhtiölle (Manara Minerals). Manara Minerals on saudiarabialaisen Ma'aden kaivosyhtiön sekä Saudi-Arabian valtion sijoitusrahaston (Saudi Arabia's Public Investment Fund) yhteisyritys. Osakekaupan arvo oli 2,6 miljardia dollaria.⁶ Kaupan avulla yhtiö pyrkii tavoitteeseensa lisätä merkittävästi kuparin ja nikkelin tuotantoa yhtiön toimintamaissa

3 Mining Data Online. Onça Puma Mine. Haettu 30.5.2024 osoitteesta <https://miningdataonline.com/property/1357/Onça-Puma-Mine.aspx>

4 BNAmericas. 14.3.2011. Vale kicks off production at Onça Puma nickel operation. <https://www.bnamericas.com/en/news/miningandmetals/vale-kicks-off-production-at-onça-puma-nickel-operation?idioma=1&tipoContenido=detalle&pagina=company&idContenido=14055>

5 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

6 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 13.11.2024. Valen vuosiraportissa 2023 mainitaan lisäksi kauppa Engine No. 1 -yhtiön kanssa, tämä ei kuitenkaan Valelta 13.11.2024 saadun tiedon mukaan toteutunut.

Brasiliassa, Kanadassa ja Indonesiassa.⁷ Strategiansa mukaisesti VBM on pyrkinyt kasvattamaan myös Onça Puman kaivoksen tuotantoa. Onça Puman kaivoksella käynnistyy uudelleen rakennettu sulattamo vuoden 2025 lopulla⁸.

Onça Puma on Valen (ja VBM:n) ainoa nikkeli-kaivos Brasiliassa, ja tästä syystä sen asiakkaat on melko helppo todentaa Brasiliassa julkaistavista tullitiedoista. Brazilian vuotta 2023 koskevista tullitilastoista nähdään Valen toimittaneen Brasiliasta ferronikkeliä yli kymmenelle eri yrityksille (ks. taulukko 1). Suomalainen Outokumpu lopetti suorat ostot Valen Onça Puman kaivokselta sen jälkeen kun Finnwatch vuonna 2021 julkaisi raportin kaivokseen liittyvistä ihmisoikeus- ja ympäristöongelmista (ks. luku 8.2). Ennen Finnwatchin raportin julkaisemista Outokumpu-konserni oli ostanut kaivoksesta ferronikkeliä Outokummun Tornion terästehtaan, yhdysvaltalaisen Outokumpu Stainless USA:n ja ruotsalaisen Outokumpu Stainless Ab:n kautta. Kaikkiaan Outokumpu-konserni oli vientitilastojen mukaan ostanut Onça Pumasta ferronikkeliä vuosien 2016–2019 aikana yhteensä yli 33 tuhatta tonnia.⁹

Tätä raporttia kirjoitettaessa keväällä 2024 Parán osavaltion ympäristöviranomaisen SEMAS oli jälleen keskeyttänyt Onça Puman kaivosluvan vedoten puutteisiin kaivosluvan ehtona olevien sosiaalisten ja ympäristöllisten ehtojen noudattamisessa. Vale valitti päätöksestä.¹⁰ Myöhemmin yhtiö kertoi Finnwatchille päässeensä viranomaisten kanssa sopuun kaivosluvan jatkosta kesällä 2024. Osana sopimusta yhtiön tulee muun muassa kehittää ympäristövaikutusten raportointia.¹¹ Toistuvista pyynnöistä huolimatta kaivosyhtiö ei avannut Finnwatchille kaivosluvan väliaikaiseen keskeyttämiseen johtaneita konkreettisia syitä eikä toimittanut viranomaisen asiaa koskevaa päätösasiakirjaa Finnwatchille. Yhtiö kehotti Finnwatchia etsimään itse viranomaisen päätösasiakirjaa brasilialaisesta asiakirjarekisteristä.¹² Tätä raporttia viimeisteltäessä marraskuussa 2024 Valen/VBM:n Onça Puman kaivoksen tuotanto oli jälleen käynnissä.

7 Vale. (27.7.2023). Vale announces strategic partnership with Manara Minerals and Engine No. 1 to accelerate growth of energy transition metals business. Tiedote. Haettu 25.6.2024 osoitteesta <https://vale.com/w/vale-announces-strategic-partnership-with-manara-minerals-and-engine-no-1-to-accelerate-growth-of-energy-transition-metals-business>. Tiedotteessa mainitaan lisäksi kauppa Engine No. 1 -yhtiön kanssa, tämä ei kuitenkaan Valelta 13.11.2024 saadun tiedon mukaan toteutunut.

8 Vale. (2023). Integrated Report. Yhtiön vuosiraportti vuodesta 2023. <https://ri-vale.mz-sites.com/en/information-to-the-market/annual-reports/sustainability-report/>; Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024 ja 13.11.2024.

9 Finnwatch. (2021). Myrkytetty kansa – Outokummun arvoketjun vaikutukset Brazilian Amazonin alueella, s. 10. https://finnwatch.org/images/reports_pdf/Myrkytetty_kansa.pdf

10 Brasil Mineral. (4.4.2024). Justiça do Pará suspende liminar que autorizava operação de Onça-Puma. Haettu 25.6.2024 osoitteesta <https://www.brasilmineral.com.br/noticias/justica-do-para-suspende-liminar-que-autorizava-operacao-de-onca-puma>

11 VBM. Sähköposti Finnwatchille 6.8.2024

12 Vale/VBM. Sähköposti Finnwatchille 2.9.2024.

TAULUKKO 1: Mineração Onça Puma S.A:lta ferronikkeliä vuonna 2023 hankkineita yrityksiä

Yritys	Ferronikkeliviennin kohdema
Acciai Speciali Terni Group	Italia
Alleima Tube Ab	Ruotsi
Cngr Material Science (HK)	Hong Kong
Glencore	Kiina
Mbr Metals Ou	Viro
Marcegaglia Stainless Sheffield Ltd.	Iso-Britannia
Pengyuan Hk Int Ltd.	Hong Kong
Posco	Kiina
Ugitech	Ranska
Walsin Lihwa Corporation	Taiwan

Tiedot perustuvat Brasilian tullitilastoihin. Taulukosta on poistettu ne virheelliseksi arvioidut tiedot, joissa ferronikkelin vastaanottajaksi on tilastoon merkitty logistiikkayhtiön nimi. Mineração Onça Puma S.A. on Vale Base Metalsin tytäryhtiö, joka vastaa Onça Puman kaivoksen operoinnista.

3. Näin selvitys tehtiin

Tämä raportti on seurantaraportti Finnwatchin vuonna 2021 julkaisemaan selvitykseen ”Myrkytetty kansa – Outokummun arvoketjun vaikutukset Brasilian Amazonin alueella”¹³.

Seurantaraportti perustuu Outokummulle ja Valen omistamalle kaivosyhtiö VBM:lle tehtyyn kyselyyn, yhtiöiden kanssa käytyyn vuoropuheluun, Valen/VBM:n ja xikrinien välistä kiistaa käsitelleiden brasilialaisten tuomioistuinten asiakirjojen tarkasteluun sekä Brasilian alueellisen syyttäjän, tutkijoiden ja xikrinien haastatteluihin. Vuonna 2021 Vale ei halunnut kommentoida Finnwatchin tuolloin julkaistua selvitystä, ja myös Outokummulta raporttiin saadut vastaukset olivat niukkoja. Tätä seurantaraporttia varten molempien yhtiöiden kanssa käytiin pitkään dialogia, ja nyt ne molemmat antoivat Finnwatchille tietoja. Yhtiöiden antamat tiedot on olennaisilta osin sisällytetty tähän raporttiin.

Xikrinejä on haastateltu Finnwatchin yhteistyökumppanin Reporter Brasilin tutkijoiden toimesta pääosin heidän omalla alueellaan maaliskuussa 2024. Tutkijoilla on ollut xikrinien antama lupa vieraila alueella. Haastattelut toteutettiin Parauapebasin kau-

¹³ Raportti on saatavilla osoitteessa <https://finnwatch.org/fi/julkaisut/myrkytetty-kansa>

pungissa Xikrin-instituutissa, kolmessa xikrinien kylässä Catetén alueella sekä Carajásin kansallismetsän alueella. Tutkimushaastattelut toteutettiin portugalin kielellä, ja niissä keskityttiin erityisesti selvittämään xikrinien ja Valen/VBM:n välistä suhdetta sekä nykytilannetta alueella. Lisähaastatteluja on tehty myös puhelimitse syyskuussa 2024. Yhdessä haastatteluista tulkkina avusti toinen portugalia puhuva xikrin-yhteisön jäsen.

Vaikka tutkijoilla oli alkuperäiskansalta saatu lupa tulla alueelle, haastattelujen toteuttaminen oli haastavaa. Xikrin-ryhmien välillä on joitain konflikteja, jotka saattoivat vaikuttaa siihen, että monet kyläpäälliköistä kieltäytyivät haastatteluista. Esiin nousivat myös xikrinien Valen/VBM:n kanssa solmimaan sopimukseen (ks. luku 4) sisältyvät sopimusehdot, joiden tulkittiin kieltävän aiheesta keskustelemisen¹⁴. Myös xikrinien kylistä oli vaikeaa löytää halukkaita kyläläisiä haastatteluihin. Xikrinit puhuvat omaa kayapo-kieltään, ja vain osa heistä puhuu riittävästi haastattelukielenä käytettyä portugalia. Tavatuista xikrin-naisista kukaan ei halunnut osallistua haastatteluihin. Yhteensä kuusi xikrinien haastattelua on sisällytetty tähän raporttiin. Finnwatch ei julkaise haastateltujen henkilöiden nimiä, sillä kaikki heistä eivät halunneet henkilöllisyyttään julkisuuteen. Aikaisemmin vuonna 2021 Finnwatch haastatteli seitsemää xikrin-kansan edustajaa keskittyen Valen toiminnan pitkän aikavälin vaikutuksiin ja konfliktin historiaan. Nyt tehdyt uudet haastattelut päivittävät ja täydentävät kokonaiskuvaa tilanteesta.

14 Xikrinien ja Valen/VBM:n välille solmittua sopimusta käsitellään tarkemmin luvussa 4. Sopimuksessa on kohta, joka toteaa, että osapuolet eivät aio enää kiistellä tai keskustella kompensaatioista tai korvauksista.

4. Xikrinien ja Valen välisten oikeusprosessien tilanne

Xikrinit ja Vale/VBM ovat käyneet eri muodoissaan oikeutta jo yli 10 vuotta. Parhaillaan suurin osa oikeudenkäynneistä Valen/VBM:n ja xikrinien välillä on kuitenkin keskeytetty. Saavutettu sopu juontaa juurensa vuonna 2020 sovittuun väliaikaiseen niin sanottuun sateenvarjosopimukseen, jonka aikana Vale maksoi xikrineille rahaa ja oikeustoimet keskeytettiin vuodeksi tavoitteena solmia lopullinen sopimus yhtiön ja xikrinien välille. Vuonna 2021 neuvotteluissa saavutettiin ratkaisu, ja vuonna 2022 vahvistettiin lopullinen niin sanottu sateenvarjosopimus.

Sopimuksia kutsutaan sateenvarjosopimuksiksi, sillä ne kattavat lähes kaikki laajemmalla Serra dos Carajásin alueella käynnissä olleet oikeusprosessit. Sopimusten myötä Vale/VBM maksaa xikrineille sopimuksen alaiset rahasuoritukset ja vastineeksi syyttäjä lopettaa xikrineihin liittyvät oikeustoimet kaivosyhtiötä vastaan. Onça Puman kaivoksen lisäksi sopimukset kattavat S11D:n (suuri Valen vuonna 2017 käynnistämä rautakaivoskompleksi), Salobon kaivoksen (Valen suurin kuparikaivos, avattu vuonna 2013), Alemãon ja Igarapé Bahian kaivokset (Valen kultakaivoksia, joissa toiminta loppunut, mutta joiden uudelleenkäynnistämistä suunnitellaan) sekä Ferro Carajásin (Valen rautakaivoshanke).

Xikrinien lisäksi myös monet muut Valen alueella tapahtuvaa kaivostoimintaa vastaan oikeusjuttuja nostaneet sidosryhmät tukivat sopimuksia. Sopimukseen sitoutui osavaltion syyttäjäntoimisto, Brasilian kansallinen alkuperäiskansainstituutti FUNAI sekä Chico Mendesin biodiversiteetti-instituutti ICMBIO. Sopimusten myötä nämäkään tahot eivät siis tule jatkamaan oikeustoimia Valea/VBM:ää vastaan sopimusten voimassaolon aikana ja sopimusten piirissä olevia asioita koskien.

Lopullisessa sateenvarjosopimuksessa on sovittu xikrineille maksettavista kuukausittaisista rahasuorituksista kunkin Valen/VBM:n hankkeen osalta. Onça Puman osalta kaivosyhtiö maksaa xikrineille noin 1,7 miljoonaa Brasilian realia (noin 280 000 euroa) kuukaudessa.¹⁵

Sateenvarjosopimusten solmimisen jälkeen esitettiin useita mediassa näkyneitä hyvän tahdon eleitä niin xikrinien kuin Valen/VBM:n puolelta. Paikalliselle medialle Vale/VBM kertoi, että sopimuksen solmiminen avaa uuden sivun xikrinien ja Valen välisissä suhteissa¹⁶. Ensimmäistä kertaa myös Valen toimitusjohtaja Eduardo Bartolomeo vieraili

¹⁵ Acordo Global Xikrin. 12/2021

¹⁶ Correio. (16.3.2024) Justiça Federal homologa acordo de compensação da Vale à comunidade Xikrin. Haettu 25.6.2024 osoitteesta <https://correiodecarajas.com.br/justica-federal-homologa-acordo-de-compensacao-da-vale-a-comunidade-xikrin/>

xikrinien alueella. Vuonna 2022 toteutettu vierailu ja siihen liittyviä juhlallisuuksia ja puheita ikuistettiin Valen julkaisemaan Youtube-videoon¹⁷. Myös xikrinien instituutti teki useita Valen/VBM:n kanssa tehtävää yhteistyötä esitteleviä sosiaalisen median julkaisuja.¹⁸

Finnwatchille antamassaan vastauksessa VBM kertoi, että se pitää suhdettaan xikrineihin ”terveenä” ja se uskoo tunteen olevan molemminpuolista.¹⁹ Finnwatchin haastattelemat xikrit suhtautuivat kuitenkin edelleen hyvin kriittisesti yhtiöön (ks. luku 6). Yrityksen mukaan sen suhde xikrineihin perustuu nykyään tiiviiseen kommunikointiin ja vuoropuheluun sekä konsultaatioihin, ja että sovittuja sosiaalisiin ja ekologisiin ongelmiin puuttuvia hankkeita, joihin solmituissa sopimuksissa on korvamerkitty erikseen rahaa, on saatu vietyä läpi xikrin-yhteisössä vuoden 2022 jälkeen.²⁰

Marraskuussa 2023 päivitettiin lisäksi korvaussummia koskien Valen/VBM:n Ferro Carajasin hanketta, ja päivitetty sopimus vahvistettiin osavaltion syyttäjän toimiston toimesta maaliskuussa 2024. Xikrinien puolelta sopimuksen allekirjoittivat 21 xikrin-kyläpäällikköä (ks. xikrin-kylien lukumäärän lisääntymisestä luku 6). Sopimuksen allekirjoittamista marraskuussa 2023 edelsi xikrinien välinen viiden tunnin kokous, jonka jälkeen päällikkö Karangrélle oli annettu valtuudet ilmoittaa xikrinien hyväksyvän Valen esittämän sopimuksen.²¹

Sateenvarjosopimuksessa sovitut korvaukset sekä sopimuksen johdosta lopetetut kanneet koskevat vain syyttäjän ajamia vaateita. Sopimus ei siis toisin sanoen estä xikrineitä tai muita asianosaisia nostamaan erillisiä siviilikanteita sopimuksen piirissä olevia kysymyksiä koskien.

17 Vale. Xikrin do Catete e Vale. Video. <https://www.youtube.com/watch?v=ZvYl3dNGDpg>

18 Esimerkkejä julkaisuista Instagramissa ovat muun muassa https://www.instagram.com/p/ClV81QXuO_2/, https://www.instagram.com/p/Cia8jcSJSiR/?img_index=4, https://www.instagram.com/p/CqT1uVxpxaY/?img_index=1

19 Vale/VBM. Vastaukset Finnwatchin kysymyksiin 26.6.2024.

20 Vale/VBM. Vastaukset Finnwatchin kysymyksiin 26.6.2024.

21 Alueellinen syyttäjän toimisto. Tapaamismuistio 23.11.2023. Ministério Público Federal, Procuradoria regional da república da 1a região memória reunião 23/11/2023. Asiakirjan numero 387578648.

5. Xikrinien alueen läpi virtaavaa saastunutta jokea ja sen ympäristöä ei ole puhdistettu

Vaikka Vale/VBM ja xikrinit ovat päässeet sateenvarjosopimuksen puitteissa sopuun Valen/VBM:n alkuperäiskansalle maksamista rahasuorituksista, xikrinien kulttuuriin ja elinkeinoihin merkittävästi vaikuttava kysymys on edelleen ratkaisematta eikä se kuulu edellä mainittujen sopimusten (ks. edellinen luku) piiriin. Tämä ratkaisematon kiista koskee xikrinien alueen läpi virtaavaa Itacaiúnas-jokea ja sen sivujokea Catetéa, jonka syyttäjä katsoo saastuneen Valen kaivostoiminnan seurauksena.

Onça Puman kaivoksen aiheuttamat riskit Cateté-joelle ovat olleet tiedossa jo ennen kaivoksen kaupallisen tuotannon käynnistämistä. Vuonna 2010 Valemme laaditussa konsulttiraportissa todetaan, että kaivoksen tulee erityisesti kontrolloida haitta-aineiden pääsyä luonnonvesiin, ja että kaikkein herkin alue on kaivoksen läheisyydessä xikrinien alueella virtaava Cateté-joki.²² Kaivosalue sijaitsee korkeammalla merenpinnasta kuin sen vieressä sijaitseva xikrinien alue²³. Kaivoksen tulee siis hallita sen alueelta valuvia haitta-aineita sisältäviä vesiä sekä kaivoksesta ja sen infrastruktuurista nousevaa pölyä ennen kuin ne päätyvät kooltaan pieneen ja siksi ekologisesti herkkään Cateté-jokeen.

Onça Puma on harjanteilla sijaitseva avolouhos ja sen sekä kaivoksen muun infrastruktuurin tieltä on raivattu alkuperäinen kasvillisuus. Kaivosalueen läheisyydessä virtaavan joen ja kalojen on tutkimuksissa todettu saastuneen raskasmetalleista, joilla voi olla yhteys Valen kaivostoimintaan. Myös xikrinien verestä on löytynyt raskasmetalleja.²⁴ Parán yliopiston vuonna 2020 laatiman raportin mukaan saastuminen johtuu niin kaivostoiminnasta johtuvan metsäkadon aiheuttamasta mineraalien huuhtoutumisesta kuin kaivosyhtiön jokeen johtamista jätevesistä.²⁵

22 Golder Associates. (2010). External audit of mineral reserves, s. 69. https://www.hkexnews.hk/listedco/listconews/sehk/2010/1202/06210_950098/e127.pdf

23 da Silva Gomes, G. Bispo do Vale, S. et al. (2021). Preliminary analysis of contamination and silting up of the Cateté River by a mining project in Pará Brazil. First Part. saatavilla osoitteessa: <https://ojs.brazilianjournals.com.br/ojs/index.php/BRJD/article/view/27308/21604>

24 Saboia de Paiva, R. (2020) Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará; Laudo Pericial - Biólogo Processo, nº 2383-85.2012.4.01.3905, Análise da Água e Indicadores da Fauna. s. 118

25 Saboia de Paiva, R. (2020). Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

Vale/VBM on kiistänyt kaivoksen aiheuttamat ympäristöongelmat ja pitää Parán yliopiston tutkimuksia puutteellisina. Yhtiön mukaan muun muassa tutkimuksessa käytetyn laboratorion akkreditoinnista ei ole riittäviä tietoja, tuloksia ei ole arvioitu tilastollisesti eikä esitetty asianmukaisesti eivätkä johtopäätökset saa tukea tuloksista.²⁶

Vale korostaa, että Cateté-joki sijaitsee geologisella alueella, jossa on luonnollisesti metalleja, kuten rautaa, nikkeliä ja kuparia, ja siksi metalleja esiintyy myös joessa luonnostaan. Yhtiö on vedonnut muun muassa oikeusistuimen vuonna 2017 tilaamiin vuonna 2018 tehtyihin asiantuntijaselvityksiin, joiden mukaan suora syy-yhteyttä kaivoksen ja vesien pilaantumisen välillä ei voitu silloisen tutkimuksen aikana osoittaa.²⁷ Edellä mainittu asiantuntijaselvitys toteaa yhteenvedossaan, että tutkimuksen aikana kaupunkien ja kylien jätevedet, maatalouden hyönteismyrkyt sekä rantakasvillisuuden raivaaminen olivat pääsyitä joen vedenlaadun heikkenemiseen. Tutkimus toteaa myös, että lakisääteisiä raja-arvoja korkeammat haitta-ainepitoisuudet kertovat historiallisesta ihmisperäisestä vaikutuksesta jokeen koko tutkitulla alueella. Tutkimus nostaa esiin, että joen vieressä olevalla kaivostoinnilla on vaikutuksia ympäristöön esimerkiksi sateiden mukana vesistöön päätyvän kaivospölyn kautta. Tutkimus piti kuitenkin Valen käyttöön ottamia toimia, erityisesti teiden suihkuttamista vedellä sekä sadevesipadon ja laskeutusaltaiden rakentamista, tehokkaina toimenpiteinä vaikutusten minimoimisessa.²⁸

26 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 14.11.2024.

27 Vale. Controversies. Onça Puma Nickel Mine, Brazil. 2021. Valen verkkosivuilta sittemmin poistettu sivu on haettu internetarkisto Wayback machinesta ja on saatavilla osoitteessa <https://web.archive.org/web/20210423154746/https://www.vale.com/esg/en/Pages/Controversies.aspx>

28 Laudo Pericial - Biólogo Processo, nº 2383-85.2012.4.01.3905, Análise da Água e Indicadores da Fauna. s. 124.

Edellä mainitun tutkimuksen lisäksi Vale/VBM vetoaa Finnwatchille toimittamassaan vastauksessa myös omaan vedenlaatu koskevaan seurantaansa kaivoksen ohi virtaavan joen ala- ja yläjuoksulla, analyysiin joen valuma-alueesta sekä alueen biodiversiteettia koskeviin tutkimuksiin. Yrityksen mukaan sen keräämä tilastotieto osoittaa, että kaivos ei ole saastuttanut joen valuma-aluetta ja että alueen biodiversiteetti ei ole heikentynyt. Yritys kertoo seuranneensa säännöllisesti veden laatua joen ylä- ja alavirralla vuodesta 2005 lähtien. Yritys kuitenkin myöntää, että tämä 19 vuoden ajalta kertynyt data osoittaa, että joessa on havaittu joitain Brasilian viranomaisten asettamia raja-arvoja korkeampia haitta-ainepitoisuuksia. Valen/VBM:n mukaan nämä liittyvät niin sanottuun luonnolliseen mineralisaatioon, jossa maaperästä irtoaa luonnollisen prosessin kautta pintavesiin raskasmetalleja.²⁹

Kaikki eivät hyväksy tätä selitystä. Edellä mainitussa, Parán osavaltion yliopiston 2019–2020 tekemässä, tutkimuksessa kaivosalueelta löydettiin useita putkia, joiden kautta kaivosalueen jätevesiä oli yliopiston tutkijoiden mukaan salaa johdettu Cateté-jokeen. Yliopiston raportin mukaan ei ole epäilystä siitä, etteikö Cateté-joen pilaantuminen johdaisi Onça Puman toiminnasta.³⁰ Myös vuonna 2021 julkaistu tutkimus³¹, joka perustuu vuosina 2017–2018 kerättyyn aineistoon, nosti esiin ongelmat kaivosalueelta Cateté-jokeen johdettavissa vesissä. Tutkimuksen mukaan kaivosalueelta valuvat vedet sisältävät samoja metalleja, joita havaitaan haitallisina pitoisuuksina Cateté-joessa: rautaa, kuparia, nikkeliä ja kromia sekä myös mangaania ja sinkkiä. Tutkimus huomautti joen kärsivän lisäksi myös liettymisestä, eli kaivostoiminnasta aiheutuvan irtonaisen maa-aineksen kertymisestä joen pohjaan. Tutkimus ennusti jokeen kohdistuvien vaikutusten johtavan xikrin-yhteisön hajaantumiseen (ks. luku 6).³²

Oikeusistuimen vuonna 2017 tilaama asiantuntijaraportti, johon Vale vetoaa vedenlaadun osalta (ks. edellä), löysi lähes kaikista alueella tutkituista kalanäytteistä lakisääteiset rajat ylittäviä haitta-aineiden arvoja muun muassa lyijyn ja kromin osalta³³. Parán yliopiston tutkimuksessa taas selvitettiin raskasmetallien kertymistä xikrineihin. Tutkimuksen mukaan kaikilla tutkimukseen osallistuneilla henkilöillä tavattiin veressä tavanomaisesta poikkeavia raskasmetallipitoisuuksia. Tutkimus kehotti välittömiin toimenpiteisiin raskas-

29 Vale/VBM. Vastaukset Finnwatchin kysymyksiin 26.6.2024.

30 Saboia de Paiva, R. (2020) Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

31 da Silva Gomes, G. Bispo do Vale, S. et al. (2021). Preliminary analysis of contamination and silting up of the Cateté River by a mining project in Pará Brazil. First Part. <https://ojs.brazilianjournals.com.br/ojs/index.php/BRJD/article/view/27308/21604>

32 da Silva Gomes, G. Bispo do Vale, S. et al. (2021). Preliminary analysis of contamination and silting up of the Cateté River by a mining project in Pará Brazil. First Part. <https://ojs.brazilianjournals.com.br/ojs/index.php/BRJD/article/view/27308/21604>

33 Laudo Pericial - Biólogo Processo, nº 2383-85.2012.4.01.3905, Análise da Água e Indicadores da Fauna. s. 118.

metallien kertymisen pysäyttämiseksi ja varoitti niiden aiheuttavan peruuttamattomia vahinkoja xikrinien terveydelle.³⁴

Vale/VBM ei ole ainoa, joka on esittänyt kritiikkiä Parán yliopiston tekemiä tutkimuksia kohtaan. Myös Outokummun syksyllä 2024 tilaama, ja Finnwatchille jakama, vesiasiantuntijan laatima analyysi on hyvin kriittinen Parán yliopiston tekemiä tutkimuksia kohtaan. Analyysin mukaan em. tutkimukset eivät anna uskottavaa evidenssiä siitä, että juuri Onça Puman kaivos vaikuttaisi negatiivisesti Cateté-jokeen. Analyysi päättyi kuitenkin suosittelemaan jatkotutkimuksia, jotta muun muassa syyt lyijyn esiintymiseen alueella voidaan selvittää. Asiantuntijan mukaan Valen Onça Puman kaivoksen prosessointilaitoksen savukaasujen vaikutukset ympäristöön tulisi selvittää sillä ne kulkeutuvat tuulen mukana pääsääntöisesti xikrinien alueelle. Suositusten joukossa on myös joen sedimenttiä koskevia jatkotutkimuksia. Yhteenvedossa todetaan myös, että kaivosalueen sivujoissa on kohonneita metallipitoisuuksia, mutta asiantuntijan mukaan ne eivät tällä hetkellä vaikuta Cateté-joen veden tai sedimentin laatuun. Valen suunnitteleminen sedimentin keräysaltaiden laajentaminen on kuitenkin asiantuntijan mukaan tärkeää joen suojelun kannalta.³⁵

Yhteenvetona voidaan todeta, että xikrinien alueella on havaittu erilaisia haitta-aineita, ja raskasmetalleja on kertynyt kaloihin ja xikrineihin. Osapuolilla ja tutkijoilla on kuitenkin erilaisia näkemyksiä siitä, mikä tai kuka on aiheuttanut vesistön saastumisen, ja milloin.

On mahdollista, että useat eri toimijat³⁶ vaikuttavat jokeen samanaikaisesti. Valen/VBM:n mukaan sen kaivostoiminnalla ei kuitenkaan ole mitään vaikutuksia Cateté-jokeen.³⁷

34 Saboia de Paiva, R., (2020), Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

35 Outokummun Finnwatchille jakama yhteenveto Buka Environmental -konsulttitoimiston laatimasta analyysistä, 5.11.2024.

36 Luvussa 5 läpikäydyissä tutkimuksissa jokeen vaikuttavina tahoina on Vale/VBM:n lisäksi mainittu muun muassa kaupunkien ja kylien jätevedet sekä maatalouden hyönteismyrkyt. Vale/VBM korostaa itse myös luonnollista mineralisaatiota. Outokummun tilaamassa asiantuntija-analyysissä on esitetty lisätutkimustarpeita koskien muun muassa Onça Puman prosessointilaitoksen savukaasuja.

37 Vale/VBM. Kommentit Finnwatchille 22.10.2024.

Vale on pyrkinyt lisäämään luottamusta yrityksen omavalvontaan Brumadinhon padon sortumisen jälkeen

Kuten edellä todettiin, Vale/VBM korostaa, että sen oma seurantadata 19 vuoden ajalta osoittaa, ettei Onça Puman kaivoksella ole ollut haitallisia vaikutuksia Cateté-jokeen. Yhtiön oman seurantadatan luotettavuuteen Brasiliassa on kuitenkin kohdistunut vakavia syytöksiä. Vuonna 2022 Yhdysvaltain arvopaperimarkkinoita valvova valtion virasto SEC haastoi yhtiön oikeuteen auditointien vääristelystä. Tapaus liittyi Valen kaivoksen Brumadinhon padon sortumiseen vuonna 2019 Brasilian Minas Geraisin osavaltiossa. Onnettomuudessa kuoli 270 ihmistä. SEC:n mukaan Vale hankki padon turvallisuutta koskevia todistuksia petollisten toimien avulla. Yhtiö esimerkiksi vaihtoi ja kiristi auditointia, jotta yhtiö saisi haluamiaan auditointituloksia sekä käytti tahallaan laboratoriotuloksia, jotka se tiesi epäluotettavaksi.³⁸ Vuoden 2023 keväällä Vale sopi oikeusjutun SEC:n kanssa. Sopimuksen myötä yhtiö joutuu maksamaan 55,9 miljoonaa dollaria, josta 25 miljoonaa dollaria on sakkoa.³⁹

Finnwatchille antamassaan kommentissa yhtiö kiisti SEC:n syytteet. Brumadinhon padon sortumisen jälkeen Vale kuitenkin kertoo tehneensä lukuisia muutoksia lisätäkseen toimintansa läpinäkyvyyttä sekä parantaakseen hallintoaan. Yhtiö on muun muassa aloittanut raportoimaan entistä avoimemmin vastuullisuudestaan (mukaanlukien Cateté-joen tilanteesta) ja aloittanut yhtiön kulttuurin muutokseen tähtääviä toimia yhtiön hallituksessa. Yhtiön johdon palkitsemisohjelmia on entistä enemmän sidottu vastuullisuustavoitteisiin lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Yhtiö on myös laatinut uuden riskienhallintapolitiikan sekä toimintalinjat, joilla tiedonkulkua yhtiön sisällä lisätään. Turvallisuuskysymyksiä käsittelee nyt itsenäinen osasto, jolla on oikeus ajaa alas yksiköitä mikäli sille on turvallisuusperusteita. Yhtiöön on myös palkattu vaatimustenmukaisuutta tarkastava suoraan yhtiön hallituksen alaisuudessa toimiva Compliance Officer, joka vastaa muun muassa sisäisestä auditoinnista ja whistleblower-kanavista.⁴⁰

38 SEC. (28.4.2022). SEC Charges Brazilian Mining Company with Misleading Investors about Safety Prior to Deadly Dam Collapse. Haettu 7.11.2024 osoitteesta <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2022-72>

39 SEC. (28.3.2024). Brazilian Mining Company to Pay \$55.9 Million to Settle Charges Related to Misleading Disclosures Prior to Deadly Dam Collapse. Haettu 19.11.2024 osoitteesta <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2023-63>

40 Vale. Sähköposti Finnwatchille 14.11.2024.

5.1 Joen puhdistaminen uusien oikeusjuttujen aiheena

Kuten edellä todettua, luvussa 4 käsitelty sateenvarjosopimus oikeusprosessien keskeyttämisestä ei koske Cateté-joen pilaantumista koskevaa kysymystä. Paikallinen syyttäjä ajaakin parhaillaan oikeusteitse Valea vastuuseen joen pilaamisesta. Vale kertoi Finnwatchille neuvottelevansa parhaillaan syyttäjän kanssa ympäristöön liittyvien oikeusjuttujen sopimisesta⁴¹.

Tätä raporttia varten haastateltu alueellinen syyttäjä Felício Pontes katsoo, että joen puhdistaminen on paljon jo sovittuja rahasuorituksia tärkeämpi kysymys. ”Joen puhdistamisessa on kysymys alkuperäiskansan kulttuurin suojelemisesta”, Pontes sanoo.⁴²

Syyttäjä on teettänyt Paran yliopistolla tutkimuksen joen puhdistamiseen liittyen. Yliopiston tutkijoiden laatiman arvion mukaan joen puhdistaminen ja pilaantumisen ehkäiseminen tulevaisuudessa maksaa arviolta 117,6 miljoonaa realia, eli noin 19,4 miljoonaa euroa⁴³. Yliopiston laatimassa laskelmassa kaivosalueelle rakennettaisiin muun muassa kaksi kaivoksen vesiä puhdistavaa käsittelylaitosta, joiden kulut on sisällytetty laskelmaan kuuden vuoden ajalta.⁴⁴ Valen/VBM:n mukaan yliopisto on esittänyt myös joen ruoppaamista 60 kilometrin alueelta. Yhtiö pitää esitettyjä toimia joelle ja alueen ympäristölle haitallisina ja toteuttamiskelvottomina. Yhtiön mukaan esitykseltä puuttuvat tieteelliset perusteet eikä se perustu dataan.⁴⁵ Myös Outokummun tilaaman vesiasiantuntijan analyysin mukaan suunnitelmat esimerkiksi joen ”puhdistamisesta” sedimentin vaihdolla eivät ole kannatettavia.⁴⁶

Vale on ehdottanut sopimusta ympäristöasioista niin, että se maksaisi 60 miljoonan realin eli noin 9,9 miljoonan euron kertakorvauksen rahastoon, josta varoja käytettäisiin alueen ympäristön tilan kohentamiseen. Yritys ei kuitenkaan myöntäisi pilanneensa jokea. Syyttäjä on hylännyt Valen/VBM:n sopimusehdotuksen.⁴⁷

Finnwatchille lähettämässään vastauksessa VBM toteaa, että Cateté-joen suojeleminen ja säilyttäminen on ratkaisevan tärkeää. Yhtiö kuitenkin korostaa, että joen puhdistaminen ei riitä, koska siinä keskityttäisiin pelkkiin seurauksiin juurisyihin puuttumisen sijaan. Tehokkaan lähestymistavan on yhtiön mukaan keskityttävä saastumisen perimmäisten syiden tunnistamiseen ja Catetén sivujokien lähteiden ja jo olemassa olevien pysyvien suoje-

41 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

42 Reporter Brasilin haastattelu Felício Pontesin kanssa 27.3.2024

43 Suomen pankin valuuttakurssit, 9.10.2024

44 Osavaltion tuomioistuimen sähköinen pöytäkirja numero 0002383-85.2012.4.01.3905, s. 29

45 Finnwatchin tapaaminen Valen kanssa 20.8.2024

46 Outokummun Finnwatchille jakama yhteenveto Buka Environmental -konsulttitoimiston laatimasta analyysistä 5.11.2024.

47 Osavaltion tuomioistuimen sähköinen pöytäkirja numero 0002383-85.2012.4.01.3905, s. 1245

lualueiden kunnostamiseen. VBM:n mukaan ongelman ratkaisuun tarvitaan monialaista lähestymistapaa, jossa toimijoina ovat niin kansalaisjärjestöt, yritykset kuin valtio. Läh-
tökohdaksi tälle työlle VBM kertoo kehittäneensä maankäyttö- ja asutuskartan, jossa on
kriteerit lähteiden sekä suojele- ja kunnostusalueiden priorisoimiseksi Cateté-joen ympä-
ristönsuojelun parantamiseksi. Lisäksi VBM kertoo raportoineensa veden saastumiseen
liittyvää laitonta toimintaa ympäristöviranomaisille ja poliisille. Yhtiö kertoi Finnwatchille
myös, että se harkitsee joen suojelemaan ja säilyttämiseen moniyhteistyöhön pohjautuvaa
lähestymistapaa, jossa yritys tekisi yhteistyötä paikallisten toimijoiden, mukaanlukien
kansalaisjärjestöjen sekä paikallishallinnon, paikallisten maanomistajien ja muiden toimi-
joiden kanssa.⁴⁸ Tapaamisessa Finnwatchin kanssa yhtiö kuitenkin korosti, ettei se katso
joessa olevan mitään sellaista ongelmaa, joka estäisi joen veden käyttämisen.⁴⁹ Yhtiö
kertoo ettei se suosittele puhdistamattoman veden nauttimista mistään lähteestä.⁵⁰

6. Saastuneella ympäristöllä on haitallisia vaikutuksia xikrineihin

Xikrinit ovat kayapó-kieltä puhuva alkuperäiskansa, jotka asuvat kahdella eri alueella
Brasilian Parán osavaltiossa: Catetén alueella sekä Trancheira Bacaján alueella. Näistä
ryhmistä toinen, Cateté-joen varrella asuva ryhmä, on Valen Onça Puman kaivoksen välit-
tömässä vaikutuspiirissä. Vuonna 2022 tehdyn väestölaskennan mukaan Catetén alueella
asuu 1 727 xikriniä.⁵¹

Cateté xikrinien yhteensä 439 000 hehtaaria kattava alue on vahvistettu Brasilian valtion
toimesta alkuperäiskansojen alueeksi vuonna 1991⁵². Alue sijoittuu Água Azul do Norten,
Marabán ja Parauapebasin kuntien alueille, ja sitä halkoo kaksi jokea, Itacaiúnas ja Cateté.
Joilla on tärkeä kulttuurinen merkitys xikrineille, ja xikrinien suurimmat kylät sijaitsevat
Onça Puman kaivoksen ohittavan Cateté-joen alajuoksulla. Xikrinien suurin ja historialli-
sesti tärkein kylä sijaitsee aivan Cateté-joen rannalla. Xikrinit kutsuvat tätä Cateté-kylää
"äitikyläksi".

48 Valen lähettämät vastaukset Finnwatchin kysymyksiin 26.6.2024

49 Finnwatchin tapaaminen Valen kanssa 20.8.2024

50 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

51 Globo. (7.8.2023). Censo do IBGE 2022: Pará tem 80,9 mil indígenas. Haettu 25.6.2024 osoitteesta <https://g1.globo.com/pa/para/noticia/2023/08/07/censo-do-ibge-2022-para-tem-809-mil-indigenas.ghtml>

52 Päätös numero 384, 24.12.1991. Saatavilla osoitteessa <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/decret/1991/decree-to-384-24-dezembro-1991-449577-publicacaooriginal-1-pe.html>

Xikrinien perinteiset elinkeinot alueella ovat olleet kalastus, metsästys, pienimuotoinen viljely sekä keräily. Alkuperäiskansan alueella tapahtunut ympäristön pilaantuminen on vaikuttanut merkittävästi xikrinien elinolosuhteisiin ja sitä kautta kulttuuriin ja toimeentuloon. Kalastus Cateté-joessa on haastateltujen xikrinien mukaan vähentynyt ja riista joen alueella on vähentynyt. Metsästystä on myös vähennetty, sillä joen raskasmetallien on pelätty kertyvän joesta vetensä ja ruokansa saavien eläinten elimistöön. Myös keräily on vähentynyt, sillä xikrinien mukaan parapähkinäpuut ovat kärsineet alueella olevan toisen Valen kaivoksen, kuparikaivos Salobon, aiheuttamista saasteista⁵³.

Tätä raporttia laadittaessa saatiin erilaisia viitteitä xikrinien sisäisistä jännitteistä ja hajaannuksesta. Myös näiden voidaan ainakin osittain arvioida johtuvan Valen kaivos-toiminnan aiheuttamista moninaisista ongelmista. Raporttia varten tehdyissä haastateluissa kävi esimerkiksi ilmi, että xikrin-kylien määrä Catetén alueella on lisääntynyt nopeasti. Kun Finnwatch ensimmäistä kertaa tutki Outokummun ostoja Valesta, xikrin-kyliä oli alueella neljä. Nyt kylien määrä oli noussut 21:een, mikä xikrinien mukaan aiheuttaa monenlaisia ongelmia. Näitä ongelmia käsitellään tarkemmin tässä luvussa.

Syitä kylien lisääntymiseen mainittiin useita. Monet haastateltavista katsoivat, että kylien lisääntyminen on seurausta Cateté-joen pilaantumisesta: uusia kyliä perustaneet xikrin-yhteisön jäsenet pyrkivät löytämään asuinpaikkoja vähemmän saastuneilta alueilta. Tämä selitys saa tukea vuonna 2021 julkaistulta joen tilaa tarkastelleelta tutkimukselta,

53 Salobon kaivoksen aiheuttamat haitat on sisällytetty xikrinien ja Vale/VBM:n väliseen sateenvarjosopimukseen, jota käsitellään tarkemmin tämän raportin luvussa 4.

joka ennusti jokeen kohdistuvien vaikutusten johtavan xikrinien kylien lisääntymiseen ja yhteisön hajaantumiseen.⁵⁴

Yksi tähän raporttiin haastatelluista xikrineistä nosti esiin myös yleisemmän muutoksen kohti yksilöitä korostavampaa kulttuuria: *“valkoiset ihmiset kaupungissakin haluavat asua yksin”*. Kylien hajaantumista perusteltiin myös sillä, että näin xikrinit voivat taistella paremmin heidän alueelleen tunkeutuvia puiden salakaatajia sekä salametsästäjiä vastaan. Näitä paikalle houkuttelee muun muassa alkuperäiskansan alueen ympärillä lisääntyvä infrastruktuuri mukaan lukien Valen rakentamat tieverkostot. Ongelma on Brasiliassa yleinen ja todennettu myös akateemisessa tutkimuksessa: kaivosten ja niihin liittyvien infrastruktuurihankkeiden on todettu lisäävään metsäkatoa toiminnan houkutellessa paikalle erilaista taloudellista toimintaa ja asutusta⁵⁵. Neljäntenä syynä mainittiin sopimukseen kuuluvien rahakorvausten jakotapa.

Xikrinien vuonna 2022 Valen kanssa solmima sateenvarjosopimus ohjaa kaivosyhtiön korvauksena maksamia varoja suoraan xikrinien itsensä hallinnoimiin yhdistyksiin. Aikaisemmissa Valen alkuperäiseen kaivoslupaan liittyvissä sopimuksissa Brasilian alkuperäiskansoihin keskittynyt viranomaisen FUNAI on hallinnoinut xikrineille suunnattuja maksuja⁵⁶. Nyt xikrinien yhdistykset jakavat korvauksia xikrinien kylien kesken, joissa kylän johtajilla on valtaa päättää rahojen jaosta.

“He saastuttivat joen. Ensimmäinen oli vain yksi kylä, mutta kun he saastuttivat joen ihmiset lähtivät Cateté-kylästä. He perustivat ensin Djudjeko-kylän ja sitten Oodja-kylän. Saastuminen jatkui, se tuhosi kaloja, kalat ja muu riista kuolivat. Xikrinit hajaantuivat joen [pilaantumisen] vuoksi.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

Haastatellut xikrinit pitivät kylien lisääntymistä ongelmana alkuperäiskansan kulttuurille. Konkreettisenä esimerkkinä mainittiin xikrinien perinteisissä juhlissa tapahtuneet muutokset. Pienissä kylissä kulttuurillisesti tärkeitä juhlia ei välttämättä enää järjestetä, mikä vaikeuttaa perinteiden siirtämistä sukupolvelta toiselle. Myös uusien kyläpäälliköiden kykyjä valvoa kylänsä etua esimerkiksi Valen/VBM:n kanssa käytävissä neuvotteluissa epäiltiin. Vain päälliköt osallistuvat haastateltavien mukaan keskusteluihin Valen/VBM:n kanssa. Kylien ja sitä kautta neuvottelukumppaneiden lisääntymisen katsottiin myös yleisesti vaikeuttavan xikrinien omaa päätöksentekoa Valeen liittyvissä neuvotteluissa.

54 da Silva Gomes, G. Bispo do Vale, S. et al. (2021). Preliminary analysis of contamination and silting up of the Cateté River by a mining project in Pará Brazil. First Part. <https://ojs.brazilianjournals.com.br/ojs/index.php/BRJD/article/view/27308/21604>

55 Sonter, L., Herrera, D., Barrett, D., et al. 2017. Mining drives extensive deforestation in the Brazilian Amazon. <https://doi.org/10.1038/s41467-017-00557-w>

56 Alunperin Vale (silloiselta nimeltään Companhia Vale do Rio Doce – CVRD) sai kaivoslupan Carajásin alueen hyödyntämiseen. Vastineeksi siltä odotettiin muun muassa alueella asuvien alkuperäiskansojen tukemista. (RESOLUTION No. 331, OF 1986)

Tapaamisessa Finnwatchin kanssa VBM ei nähnyt mitään erityistä syytä miksi xikrinien kylät ovat äkkiä lisääntyneet. Yrityksen mukaan kylien lisääntyminen johtuu xikrinien lukumäärän kasvusta sekä siitä, että yhteisöt ovat valinneet itselleen uusia päälliköitä. Tämä on yrityksen mukaan johtanut siihen, että vanhat päälliköt ovat perustaneet uusia kyliä.⁵⁷ Toimittamissaan kommentteissa Finnwatchin raporttiin yhtiö kommentoi lisäksi, että kylien lisääntymisessä on kyse kylien paremmasta hallinnosta ja siitä, että näin xikrinit voivat paremmin ylläpitää perinteitään, sillä kasvavat kylät ovat aiheuttaneet paineita luonnon kantokyvyille.⁵⁸ Yhtiön mukaan isommat kylät järjestävät perinteisiä juhlia pienempien puolesta niin, että pienemmät kylät voivat osallistua niihin. Vale halusi myös korostaa, että xikrineillä on oikeus perustaa uusia kyliä alueelleen.⁵⁹ Tätä oikeutta Finnwatch tai haastatellut xikrinit eivät luonnollisestikaan kyseenalaista.

Cateté-joen pilaantuminen vaikuttaa myös muilla tavoin xikrinien kulttuuriin ja perinteisiin elinkeinoihin. Ruokaa ostetaan Valen maksamilla korvauksilla kaupungista ja juoma- ja käyttövesi tuodaan kyliin tankeissa. Tämä on lisännyt rahatalouden merkitystä xikrinien arjessa. Tätä raporttia varten haastatellut xikrinit pitivät Valelta/VBM:ltä saatuja korvauksia (ks. luku 4) liian pienenä. Haastatteluissa mainittiin ongelmana muun muassa inflaatio ja siitä aiheutuva perushyödykkeiden hinnannousu. Vastauksessaan Finnwatchille Vale huomautti, että solmitussa sopimuksessa on huomioitu inflaatio ja että sovitut summat tarkistetaan vuosittain kuluttajahintaindeksiin perustuen.⁶⁰

Myös parapähkinäpuiden sadot ovat haastateltavien mukaan vähentyneet. Tästä syytettiin Valen toista alueella sijaitsevaa kaivosta, Saloboa. Xikrinit ovat käyttäneet parapähkinöitä paitsi ravintona, myös myyneet niitä kaupungissa saadakseen lisätuloja. Finnwatchille toimittamissaan kommentteissa Vale esitti, että parapähkinöiden sato riippuu pähkinäpuiden iästä ja että keräilyyn osallistuvien ihmisten määrä on laskenut. Vale kertoo, että sillä on käynnissä ohjelma, jolla tuetaan alkuperäiskansaan kuuluvien ihmisten keräilyä alueella.⁶¹

“Aikaisemmin täällä oli paljon parapähkinöitä. Minä söin niitä. Mutta nyt niitä ei enää ole, sillä Salobon kaivos tuottaa niin paljon saasteita.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

Ruoan ostaminen kaupungista vaikuttaa myös xikrinien ruokavalioon. Ylipaino, diabetes ja muut ruokavalioon liittyvät taudit ovat lisääntyneet kansan keskuudessa, ja perinteis-

57 Finnwatchin tapaaminen VBM:n kanssa 20.8.2024

58 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

59 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 13.11.2024.

60 Sopimus on sidottu IPCA-indeksiin, <https://www.bcb.gov.br/en/monetarypolicy/priceindex>. Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

61 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

ten ruokien rinnalle on tullut muun muassa limsoja ja pikanuudeleita. Tätä raporttia varten haastatellun Parán osavaltion syyttäjän Pontésin mukaan ennen Valen saapumista alueelle xikrinien kalastukseen ja pienviljelyyn perustunut perinteinen ruokavalio oli hyvin terveellinen, eikä sitä voida palauttaa ennalleen ilman joen puhdistamista. Tämä on yksi syistä, joiden vuoksi syyttäjä ajaa Valea vastuuseen joen pilaamisesta. Valen mukaan xikrinien elinajanodote on noussut sinä aikana kun yhteisö on ollut yhteyksissä kaivosyhtiön kanssa: vuonna 1982 xikrinien elinajanodote oli vain 35 vuotta kun se tänä päivänä ylittää 60 vuotta.⁶²

Haastatellut xikrininit olivat pettyneitä siitä, että yhtiö ei ole puhdistanut jokea tai että se vähättelee jokeen liittyviä ongelmia.

“Vale sanoo, että kaikki on hyvin ja että joki on hyvä. Mutta me jotka asumme täällä kylässä näemme että se ei ole kunnossa. [Vale] sanoo, että ei maksa, ei, koska joki on hyvä. Mutta ei se ole hyvä. Kaikki on nykyään likaista.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

Xikrinien elinkeinoissa tapahtunut muutos on ruokkinut epätasapainoista suhdetta xikrinien ja Valen/VBM:n välillä. Ympäristön pilaantuminen ja yhtiöltä saatavat rahasuoritukset ovat ainakin osittain korvannut perinteisten elinkeinojen tuomaa toimeentuloa. Alkuperäiskansaa tunteva, tätä selvitystä varten haastateltu antropologi totesi, että xikrinien silmissä Vale on noussut jopa Brasilian valtiota ja paikallisviranomaisia keskeisempään asemaan. Tämä näkyi myös tätä raporttia varten tehdyissä haastatteluissa, joissa osa xikrineistä toivoi Valelta/VBM:ltä lisää rahaa muun muassa teiden rakentamiseen sekä terveydenhuollon parantamiseen. Yksi haastatelluista sanoi suoraan, että Vale on xikrineille Brasilian valtion alkuperäiskansojen suojeluun keskittyvää viranomaista FUNAI:ta tärkeämpi kumppani.

Mikäli jokea ja sen ympäristöä ei saada puhdistettua, on vaarana, että xikrinien kulttuuri ja perinteiset elinkeinot väistyvät ja yhteisö on entistä riippuvaisempi kaivosyhtiöstä.

“Joki on sydän. Joki on se josta me juomme ja otamme vettä ja josta saamme kalaa ruoaksi. Nyt [joen saastumisen vuoksi] meillä ei ole enää mitään emmekä voi tehdä mitään.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

“Vale saastuttaa jokea. Se tappaa meidät, se tappaa xikrininit.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

62 Valen toimittamat kommentit Finnwatchille. Sähköposti 28.10.2024.

7. Mitä Outokumpu on tehnyt tilanteen ratkaisemiseksi?

7.1 Outokumpu on kehittänyt omia yritysvastuuprosessejaan

Finnwatchin julkaistua vuonna 2021 ensimmäisen raportin Valen Onça Puman kaivokseen liittyvistä ongelmista kaivoksen asiakkaana toiminut teräsyhtiö Outokumpu aloitti nopeasti vastuullisuustyönsä kehittämisen. Raportin julkaisun jälkeen Outokumpu sitoutui YK:n ihmisoikeuksia ja yritystoimintaa koskeviin ohjaaviin periaatteisiin, laati ihmisoikeuspolitiikan⁶³ ja käynnisti ihmisoikeusriskiensa arvioinnin. Yhtiölle perustettiin myös erillinen toimitusketjuihin keskittyvä vastuullisuustiimi ja palkattiin uutta henkilöstöä vastaamaan toimitusketjua koskevasta vastuullisuustyöstä. Vastuu Outokummun ihmisoikeustyön seurannasta siirrettiin yhtiön ylimmälle johdolle.

Vuonna 2022 julkaisemassaan ihmisoikeusriskien arvioinnissa yhtiö nosti merkittävimmiksi riskeikseen alihankkijoidensa valvonnan ja alihankintaketjuihin liittyvän ihmiskaupan, logistiikkaketjun työntekijöiden työolot, yhtiön houkuttelevuuden naisille ja vähemmistöille sekä ilmastonmuutoksen.⁶⁴ Sittemmin yhtiö on päivittänyt ja tarkentanut riskiarvioitaan ja sisällyttänyt niihin eksplisiittisesti myös nikkelin tuotannon aiheuttamat ympäristöhaitat ja niiden aiheuttamat ihmisoikeusriskit koskien terveyttä ja turvallisuutta, oikeutta puhtaaseen ympäristöön sekä alkuperäiskansojen oikeuksia.⁶⁵ Yhtiöllä ei kuitenkaan ole vielä erillisiä menettelytapaohjeita/suunnitelmia näihin keskeisiin ihmisoikeuskysymyksiin liittyen.

Tätä raporttia varten Finnwatch kävi läpi Outokummun ihmisoikeuksiin liittyvän vastuullisuustyön nykytilanteen. Yhtiön sitoumus YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskeviin ohjaaviin periaatteisiin sekä niihin pohjautuviin OECD:n ohjeistoihin on integroitu yrityksen toimitusketjuja koskevaan vastuullisuustyöhön. Outokumpu toteaa, että sen *”toimitusketjun hallintaa ohjaavat YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet jotka ovat integroitu osaksi yhtiömme toimittajien toimintaohjeita, toimittajavaatimuksia ja*

63 Outokumpu. Human Rights Policy. Vuonna 2022 laadittua politiikkaa on päivitetty viimeksi 18.1.2024.

64 Finnwatch. (18.3.2022). Outokumpu arvioi ihmisoikeusriskiänsä. Saatavilla osoitteessa: <https://finnwatch.org/fi/uutiset/outokumpu-arvio-ihmisoikeusriskinsae>. Outokummun alkuperäinen julkaisu ihmisoikeusriskiensa arvioinnista on saatavilla internet-arkisto Wayback Machinesta osoitteesta: <https://web.archive.org/web/20220419011459/https://www.outokumpu.com/en/sustainability/people-and-society/impact-on-society-and-human-rights> (sivustolla vierailtu 7.8.2024)

65 Outokumpu. Respecting human rights. Haettu 7.8.2024 osoitteesta <https://www.outokumpu.com/en/sustainability/people-and-society/impact-on-society-and-human-rights>

ihmisoikeuspolitiikkaa. Olemme sitoutuneet Modern Slavery Actin noudattamiseen ja otamme huomioon OECD:n toimitusketjun vastuullisuutta koskevat due diligence -ohjeet.” Raportoinnissaan Outokumpu listaa toimittajille asettamia vaatimuksia ja esittelee toimitusketjua koskevan huolellisuusprosessinsa.⁶⁶

Osana huolellisuusprosessia Outokumpu tekee toimitusketjuunsa auditointeja sekä teettää laajempia ihmisoikeusvaikutusarviointeja vastuullisuusriskien perusteella. Sosiaalisen vastuun auditoinnit tehdään Outokummun omasta toimesta kohtalaisen riskin toimittajille, joiden toimintaan liittyy mahdollisia haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia joko toimittajan omassa toiminnassa tai sen arvoketjussa. Ihmisoikeusvaikutusarviointeja Outokumpu teettää korkean riskin toimittajille. Vaikutusarvioinnin tekee ulkopuolinen auditoija, ja se kestää Outokummun mukaan pitempään kuin sosiaalisen vastuun auditointi. Ihmisoikeusvaikutusarviointi ulottuu myös toimittajan toimintojen ja henkilöstön ulkopuolelle: myös ulkoiset sidosryhmät osallistetaan vaikutusarviointiin.

Outokumpu kertoo, että se haluaa tarjota läpinäkyvän toimitusketjun ja seuraa siksi myös muita kuin suoria toimittajiaan. Vuoden 2023 vuosiraportissa yhtiö kertoo jatkaneensa toimitusketjunsä dokumentointia edeten suorista tavarantoimittajistaan myös näiden alihankkijoihin etenkin raaka-aineiden hankinnoissa. Outokumpu ei kuitenkaan edelleenkään julkaise raaka-aineidensa alkuperätietoja eikä edes suorien tavarantoimittajiansä nimiä. Outokumpu kuitenkin raportoi, että sillä on yli 7 400 tavarantoimittajaa globaalisti kaikkiaan 58 eri maassa.

Outokummun raportoinnista ei käy ilmi missä määrin yritys tuntee omat arvoketjunsä. Finnwatchille yritys kertoi, että sen tuotteissa käytettyjen raaka-aineiden toimittajien osuus on melko pieni verrattuna Outokummun yleisten hankintojen toimittajiin. Yritys kertoo viime vuosina parantaneensa toimitusketjunsä läpinäkyvyyttä riskipohjaisen arvioinnin avulla, ja on sen myötä keskittynyt korkeamman riskin alueisiin. Tärkeimpien raaka-ainekategorioiden (nikkeli, kromi, molybdeeni ja kalkki) osalta Outokumpu kertoo tuntevansa toimitusketjunsä aina siihen asti, mistä kaivoksesta tuotteet tulevat. Erikoistuotteiden (kuten mangaanin tai esimerkiksi ostettujen johtojen osalta) toimitusketjut ovat kuitenkin yhtiön mukaan monimutkaisia, ja se tekee edelleen töitä niiden selvittämiseksi. Outokumpu kertoo myös jatkavansa toimitusketjuihinsä liittyvien prosessien kehittämistä.⁶⁷ Yhtiö suunnittelee kehittävänsä ulkoista raportointiansä ja lisäävänsä tietoa toimitusketjun läpinäkyvyydestä – esimerkiksi siitä, kuinka monta arvoketjua tunnetaan tai kuinka moni niistä on täysin läpinäkyviä. Outokummun mukaan sen omat asiakkaat voivat pyynnöstä saada lisätietoja toimitusketjusta tärkeimpien primääriraaka-aineiden alkuperästä aina yksittäiseen tuote-erään asti.⁶⁸

66 Outokumpu. Vuosiraportti 2023, s. 59. <https://www.outokumpu.com/fi-fi/sijoittajat/materials/2024>

67 Outokumpu. Sähköpostit Finnwatchille 12.6. ja 13.8.2024

68 Outokumpu. Sähköposti Finnwatchille 11.9.2024

Outokumpu kertoi Finnwatchille päivittävänsä parhaillaan ihmisoikeuksia koskevia huolellisuusprosessejaan vastaamaan YK:n yritys vastuuperiaatteiden lisäksi Saksan yritys vastuulakia, yritys vastuudirektiiviä sekä kestävyysraportointidirektiiviä.⁶⁹ Finnwatchin kanssa käydyissä keskusteluissa Outokumpu kertoo sen koko organisaatiota koskevan ihmisoikeustyön olevan vielä kesken.

7.2. Outokumpu on käynyt vuoropuhelua Valen kanssa ja lopettanut ostot kaivoksesta

Tätä raporttia varten Finnwatch kysyi Outokummulta, millaista vuoropuhelua se on käynyt kaivosyhtiö Valen kanssa Finnwatchin vuonna 2021 julkaiseman raportin esiin nostamiin ongelmiin liittyen. Outokumpu kertoo suorittaneensa heti Finnwatchin raportin julkaisun jälkeen yhteistyössä Valen kanssa ihmisoikeusvaikutusten arvioinnin Onça Puman kaivoksen alueella. Arvioinnissa Outokumpua auttoi konsulttiyhtiö Enact, ja sen tavoitteena oli ymmärtää paremmin Valen toimintojen vaikutuksia paikallisiin alkuperäiskansoihin, erityisesti xikrin-yhteisöön.

Arviointi sisälsi yhtiön mukaan taustatutkimusta, haastatteluja paikallisen johdon kanssa ja suoraa vuorovaikutusta xikrin-yhteisön jäsenten kanssa heidän huolenaiheidensa kuulemiseksi. Arvioinnin kautta Outokumpu kertoo tunnustaneensa paikalliseen yhteisöön liittyviä monimutkaisia ongelmia ja saaneensa lisätietoja heidän elinolosuhteisiinsa liittyvistä haasteista, jotka edellyttävät toimenpiteitä. Erityisesti esiin nousi xikrineille tärkeän Cateté-joen tilanne sekä veden laatu. Outokumpu kertoo havainneensa myös xikrinien elämäntapaan liittyviä muutoksia, joilla on xikrineihin myös negatiivisia vaikutuksia. Lisäksi xikrin-yhteisö nosti esiin, että sille on tärkeää jatkuva vuoropuhelu Valen kanssa.

Arvioinnin seurauksena Outokumpu keskusteli tuloksista ja parannustarpeista Valen kanssa ja aloitti seurantaprojektin keskeisille seurantamittareille sekä dialogille yhteisöihin kohdistuvien vaikutusten hallitsemiseksi. Projektissa määriteltiin mittarit vesistömittauksiin Cateté-joen kaivokseen nähden ylä- että alajuoksulla, xikrin-yhteisöön kohdistuvien elämäntapamuutosten aiheuttamien haasteiden sekä xikrin-yhteisön ja Valen välisen yhteistyön toimivuuden mittaamiseen.

Outokumpu korostaa, että arvioinnin tarkoituksena ei ollut tutkia, onko Vale mahdollisesti saastuttanut jokea. Tämä arviointi jätettiin Brasilian tuomioistuimen tehtäväksi. Vastauksessaan Finnwatchille Outokumpu nosti kuitenkin esiin, että *”paikallisen tuomioistuimen nimeämä biologinen asiantuntija tuli siihen tulokseen, että Cateté-joen heikkenemisen pääsyy on ihmisperäinen toiminta Valesta katsottuna Onça Puman yläjuoksulla”*. Kyseisen raportin tarkempaa sisältöä ja muuta joen pilaantumiseen liittyvää tutkimusta on käsitelty tarkemmin luvussa 5.

⁶⁹ Outokumpu. Sähköpostit Finnwatchille 12.6. ja 13.8.2024

Tätä raporttia laadittaessa syksyllä 2024 Outokumpu teetti kuitenkin Buka Environmental-konsulttitoimistolla selvityksen koskien Cateté-joesta aikaisemmin tehdyistä tutkimuksista. Selvityksen johtopäätöksiä ja sen antamia toimenpidesuosituksia on käsitelty tarkemmin tämän raportin luvussa 5.

Outokumpu kertoo keskeyttäneensä ostot Valelta vuonna 2021 suorittaakseen edellä mainitun ihmisoikeusvaikutusten arvioinnin. Osana suunniteltua jatkoa yhteistyölle Valen kanssa Outokumpu kertoo tiukentaneensa Valelle asetettuja vastuullisuusvaatimuksia.

Outokumpu kertoo, että Vale on noudattanut Outokummun toimesta toteutetussa ihmisoikeusarvioinnissa annettuja suosituksia ja luovuttanut Outokummulle tietoja muun muassa koskien Cateté-joen vedenlaatua koskevia mittauksia. Xikrin-yhteisön elämäntapamuutoksiin sekä xikrinien ja Valen väliseen sidosryhmäyhteistyöhön liittyvien mittareiden kehittäminen on kuitenkin vielä työn alla.

Syyskuussa 2024 Outokumpu vieraili uudelleen alueella varmistaakseen, että yhtiön Valelle asettamat vaatimukset täyttyvät. Outokumpu haluaa myös tavata uudelleen xikrin-yhteisön jäseniä kuullakseen heidän näkemyksiään. Outokumpu kertoi kuitenkin saaneensa hiljattain tietää, että paikallinen ympäristöviranomaisena oli keskeyttänyt Onça Puman kaivosluvan (ks. lisätietoa luvussa 2). Outokumpu kertoo, että se ei tällä hetkellä suunnittele uusia tilauksia eikä vastaanota ferronikkeliä Valen Onça Puman -kaivoksesta. Vuoden 2021 tapahtumien jälkeen Outokumpu on hankkinut ferronikkeliä muilta tuottajilta Etelä- ja Keski-Amerikasta, Euroopasta ja Uudesta Kaledoniasta.

7.3 Outokummun käytössä olevat korjaavat toimenpiteet ja osallisuus Valen/VBM:n mahdollisesti aiheuttamiin haitallisiin ihmisoikeusvaikutuksiin

Finnwatch kysyi Outokummulta myös sen prosesseista korjaavien toimenpiteiden (*remedy*) määrittämiseksi. Outokumpu kertoo, että sen korjaavat toimenpiteet määrittävä prosessi noudattaa YK-periaatteita. Yritys ryhtyy ihmisoikeusvaikutuksia korjaaviin toimenpiteisiin silloin, kun se on itse aiheuttanut (*cause*) ne tai se osallistuu ihmisoikeuksia koskevien haittojen aiheuttamiseen, tai kun se on myötävaikuttanut niihin (*contribute*). Lisäksi yhtiö kertoo käyttävänsä vaikutusvaltaansa, kun se on yhteydessä (*directly linked to*) haitalliseen ihmisoikeusvaikutukseen.

Yritys kertoo käsittelevänsä vaikutusten korjaamisen tapauskohtaisesti, koska ihmisoikeusvaikutukset ja niihin liittyvien haittojen korjaaminen perustuvat yhtiön mukaan aina tilannekohtaiseen arvioon. Outokumpu on parhaillaan määrittämässä kattavampaa prosessia korjaaville ja korvaaville toimenpiteille varmistaakseen, että vaikutusten kohteena olevilla sidosryhmillä on tehokas pääsy kulloisenkin tilanteen edellyttämiin korjaaviin sekä

korvaaviin toimenpiteisiin. Osana prosessia se kertoo pyrkivänsä varmistamaan myös vaikutusvaltansa mahdollisimman tehokkaan hyödyntämisen mahdollisten ihmisoikeuksia loukkaavien tilanteiden parantamiseksi.

Outokumpu katsoo, että Valen tapauksessa se on vain yhteydessä (*directly linked to*) mahdolliseen haitalliseen ihmisoikeusvaikutukseen. Osallisuuden tason määrittely on merkityksellistä, sillä YK-periaatteiden mukaisesti yhtiöillä on velvollisuus korjaaviin toimenpiteisiin vain silloin kun ne ovat aiheuttaneet tai myötävaikuttaneet haitallisen ihmisoikeusvaikutuksen syntymiseen. YK-periaatteiden osallisuuskehikkoa vastaava osallisuuden arviointi sisältyy myös yritys vastuudirektiiviin.

Yhtiö perustelee näkemystään vuonna 2021 tilaamallaan Enactin toteuttamalla arvioinnilla, jossa todettiin, että *"Outokumpu ei ole suoraan vastuussa xikrin-yhteisöön kohdistuneista ihmisoikeusvaikutuksista, koska Outokumpu ei aiheuta vahinkoja omalla toiminnallaan eikä myötävaikuta niihin hallitsemalla tai valvomalla Valen toimintoja. Silti Outokumpu voidaan yhdistää (ja on yhdistetty) mahdollisiin haitallisiin lopputuloksiin asemansa (Valen seosaineiden merkittävänä ostajana), kokonsa ja taloudellisten resurssiensa takia sekä siksi, että pohjoismaisten yritysten odotetaan kiinnittävän enemmän huomiota ihmisoikeusasioihin"*. Lisäksi Outokumpu korostaa, että sen merkitystä Valen asiakkaana ei pidä yliarvioida, sillä ferronikkelin kysyntä markkinoilla on ollut suurta.

Finnwatch katsoo, että Outokummun tilaama Enactin lausunto ei huomioi riittävällä tavalla YK-periaatteiden osallisuuskehikon (*cause, contribute, directly linked to*) nyansseja. Osallisuuskehikon mukainen tilanne myötävaikuttamisesta (*contribute*) ei edellytä, että Outokummun olisi tullut hallita Valea tai olla suorassa valvontavastuussa Valen toiminoista. Osallisuuskehikko ei myöskään ole tarkkarajainen ja mekaanisesti sovellettava, ja myös yrityksen oma toiminta vaikuttaa sen osallisuuden tasoon. Myötävaikuttaminen voi tapahtua myös alihankintasuhteessa esimerkiksi silloin kun yritys on merkittävä asiakas tai se luo muulla tavalla toiselle yritykselle insentiivin ihmisoikeuksien kunnioittamisen laiminlyöntiin.⁷⁰ Osallisuuskehikon mukainen myötävaikuttaminen (*contribute*) ja yhteydessä oleminen (*directly linked to*) ovat myös osa jatkumoa, jossa sama toiminta jatkuessaan voi muuttua linked-to -tilanteesta contribute-tilanteeksi⁷¹. Finnwatch katsoo, että tästä on

70 Tarkempia ohjeita osallisuuden määrittämiseen on annettu muun muassa OECD:n due diligence -ohjeistossa, ks. s. 70, kysymys 29. "What is meant by adverse impacts that are "caused", "contributed to" by the enterprise or are "directly linked" to its operations, products or services by a business relationship?". Ohjeisto on saatavilla osoitteessa <https://mneguidelines.oecd.org/OECD-Due-Diligence-Guidance-for-Responsible-Business-Conduct.pdf>. Käytännön työkaluja osallisuuskehikon arvioimiseen on luonut myös muun muassa yritys vastuuverkosto BSR, jonka Human Rights Harm Analysis Worksheet on saatavilla osoitteessa: https://www.bsr.org/reports/Human_Rights_Harm_Analysis_Worksheet.pdf

71 Ks. esimerkiksi Institute for Human Rights and Business, State of Play – The Corporate Responsibility to Respect Human Rights in Business Relationships. Chapter Two, s. 36. https://hrb-org.files.svdcdn.com/production/assets/uploads/reports/2012-12_Report_State_of_Play_-_Human_Rights_in_Business_Relationships_-_Ch_2_UNGPs_Business_Relationships.pdf. Käytännön tasolla aihetta käsittelee muun muassa YK-periaatteiden kirjoittamiseen osallistunut ihmisoikeus-asiantuntija Vanessa Zimmerman Global Compact Australian koulutusvideossa "Unpacking the continuum of involvement in the UNGPs", ks. muun muassa kohta 8:29. Video saatavilla osoitteessa: https://www.youtube.com/watch?v=N6_GYJdIEQ

kyse Outokummun toiminnassa: Outokumpu oli ollut vuosia Valen suuri asiakas ja sen olisi pitänyt olla tietoinen ongelmista. Silti se ei vuosien saatossa ennen Finnwatchin 2021 julkaisemaa raporttia pyrkinyt millään tavalla puuttumaan Valen toimintaan xikrineihin liittyvässä kiistassa. Finnwatchin kanssa käydyin vuoropuhelun jälkeen Enact tarkensi raportissa käyttämänsä arviointia. Lisäksi Outokumpu totesi tiedostavansa ettei hallintatai kontrollisuhde ole ainoa edellytys myötävaikuttamiselle vaan osallisuuden määrittämisessä on tarkasteltava myös muita tekijöitä. Yrityksen mukaan tämä oli huomioitu myös Enactin alkuperäisessä raportissa.⁷²

Kun yritys on suorassa yhteydessä (*directly linked to*) mahdolliseen haitalliseen ihmisoikeusvaikutukseen, kuten Outokumpu katsoo olevansa Valen tapauksessa, sillä on velvollisuus lisätä vaikutusvaltaansa tilanteeseen puuttumiseksi. Outokumpu kertoo pyrkivänsä tekemään yhteistyötä muiden yhtiöiden ja organisaatioiden kanssa lisätäkseen vaikutusvaltaansa toimittajiin. Joissakin tietyissä tilanteissa, kuten Vale/VBM:n tapauksessa, on yhtiön mukaan kuitenkin vaikea tehdä yhteistyötä muiden yhtiön asiakkaiden kanssa, sillä Outokummulla ei ole tietoa Valen/VBM:n muista asiakkaista. Finnwatch huomauttaa, että Valen asiakkaat ovat julkista tietoa, sillä Brasilian tullitilastoja ei ole salattu. Finnwatch on koonnut Valen/VBM:n Onça Puman kaivoksen asiakkaat tämän raportin lukuun 2. Lisäksi Outokumpu toteaa, että ruostumatonta terästä valmistava teollisuus on ferronikkelin merkittävin käyttäjä, mutta yhteistyö toimialan yritysten välillä on tiukasti rajoitettu kilpailuoikeudellisista syistä. Outokumpu katsoo, että se on käyttänyt sitä vaikutusvaltaa, joka sillä kokonsa ja ferronikkelin kysyntänsä puolesta on.

72 Outokumpu. Sähköposti Finnwatchille 11.9.2024.

8. Sidosryhmien kuuleminen ja mahdollisuudet saada oikeutta

Pienen, alle 2 000 ihmisestä koostuvan alkuperäiskansan kiistaa maailman suurimpiin kuuluvan, kymmenien miljardien eurojen liikevaihtoa tekevän kaivosyhtiön kanssa voidaan pitää esimerkkinä vallan epätasapainosta kansainvälisissä arvoketjuissa. Erilaiset oikeusprosessit xikrinien ja Valen/VBM:n välillä ovat jatkuneet yli kymmenen vuotta samalla kun alkuperäiskansan tilanne on ainakin joiltain osin kehittynyt huonompaan suuntaan. Finnwatchin haastattelemat xikrinet kertoivat haitallisista ympäristövaikutuksista, joilla on vaikutusta heidän toimeentuloonsa ja kulttuuriinsa. He pitävät Valea syyllisenä ongelmiin. Kaivoksen ympäristövaikutusten tutkiminen on kuitenkin vaikeaa ja vaatii erityisosaamista sekä resursseja.

Yritysten aiheuttamien ihmisoikeusloukkausten uhrien oikeussuojaan liittyvät ongelmat ovat olleet pitkään tiedossa, ja oikeudenhaltijoiden asemaa onkin pyritty viime vuosina parantamaan uudella sääntelyllä. Uusi sääntely mahdollistaa tulevaisuudessa myös yritysten arvoketjuissa olevien mineraaleja ostavien yritysten vastuuseen saamisen.

Euroopan unionissa hyväksyttiin toukokuussa 2024 yritys vastuudirektiivi (*Corporate Sustainability Due Diligence Directive, CSDDD*), joka astui voimaan heinäkuussa 2024.⁷³ Direktiivin myötä suurimpien Euroopan unionin alueella liiketoimintaa tekevien yritysten tulee selvittää toimintaansa liittyvät haitalliset ympäristö- ja ihmisoikeusvaikutukset sekä puuttua niihin. Sidosryhmiä on konsultoitava haitallisten vaikutusten tunnistamisen ja priorisoimisen aikana, ennaltaehkäisy- ja korjaussuunnitelman teon aikana, tehtäessä päätöstä liikesuhteen päättämisestä, asianmukaisia korjaavia toimia hyväksyttäessä sekä kehitettäessä mittareita huolellisuusvelvoiteprosessin seurantaan.

Yritysten on myös tunnistettava ja poistettava esteitä sidosryhmien osallistumiselle ja annettava sidosryhmille asiaankuuluvaa ja kattavaa tietoa, jotta kuuleminen olisi tehokasta ja avointa. Yritysten on myös varmistettava, että osallistujat eivät joudu kosto- toimenpiteiden tai rangaistusten kohteeksi, muun muassa huolehtimalla kuulemisten luottamuksellisuudesta tai anonymitetistä.

Lisäksi yritysten tulee tarjota laajalle joukolle luonnollisia henkilöitä ja organisaatioita mahdollisuus tehdä valituksia yrityksen tai sen liikekumppaneiden aiheuttamista haitallisista ympäristö- ja ihmisoikeusvaikutuksista. Valitusmahdollisuus tulee tarjota muun muassa vaikutusten kohteena oleville henkilöille sekä ammattiliitoille ja kansalaisjärjestöille.

⁷³ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2024/1760 yritysten kestävästä toiminnasta koskevasta huolellisuusvelvoitteesta ja direktiivin (EU) 2019/1937 ja asetuksen (EU) 2023/2859 muuttamisesta. Direktiivin teksti on saatavilla osoitteessa: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202401760

Mikäli yritys laiminlyö direktiiviin kuuluvaa ihmisoikeuksia ja ympäristöä koskevaa huolellisuusprosessia, uhreilla ja heidän valtuuttamillaan toimijoilla on mahdollista nostaa siviilikanteita yhtiötä vastaan ja hakea korvauksia aiheutuneista vahingoista.

Direktiivistä saavutettuun poliittiseen kompromissiin EU:n instituutioiden välillä sisältyi alunperin myös ryhmäkanneoikeus. Tämä oikeus olisi antanut muun muassa ihmisoikeusjärjestöille mahdollisuuden ajaa vahingonkorvauskanteita omissa nimissään, toisin sanoen ilman muodollista valtuutusta uhreilta tai kaikilta uhreilta. Järjestöillä olisi ollut oikeusprosessissa kantajan oikeudet ja velvollisuudet, eli ne olisivat esimerkiksi vastanneet yksin oikeudenkäynnin kustannuksista. Järjestön voittaessa tapauksen vahingonkorvaukset olisivat silti menneet uhreille.

Ryhmäkanneoikeus kuitenkin poistettiin direktiivistä Suomen vaatimuksesta sen jälkeen kun direktiivi oli jo hyväksytty niin sanotuissa trilogineuvotteluissa.⁷⁴ Ilman Suomen ääntä direktiiviä ei olisi tuolloin saatu hyväksyttyä EU:n neuvostossa. Taatakseen tarvittavan määränemmistön syntymisen, neuvotteluja vetänyt puheenjohtajamaa Belgia joutui taipumaan Suomen vaatimukseen. Suomen toiminta ja perustelut ryhmäkanneoikeuden vastustamiseksi saivat osakseen voimakasta kritiikkiä niin kansalaisyhteiskunnalta kuin oikeusoppineilta.⁷⁵

Ryhmäkanneoikeuden poistuminen direktiivistä siirtää vastuuta siviilioikeudellisista prosesseista usein hyvin heikossa asemassa oleville uhreille. Uhrin voivat edelleen direktiivin puitteissa valtuuttaa esimerkiksi kansalaisjärjestön tai ammattiliiton toimimaan puolestaan, mutta kantajan oikeudet ja velvollisuudet säilyvät edelleen uhreilla. Velvollisuuksien osalta tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että kantajalla on vastuu prosessin läpiviemisestä sekä esimerkiksi oikeudenkäynnin kuluista. On hyvin todennäköistä, että tämä vähentää merkittävästi uhrien mahdollisuuksia hakea ja saada oikeutta.

Tätä raporttia varten haastatelluilla xikrineillä oli vain hyvin ohut käsitys Valen globaaleista arvoketjuista. Finnwatchin raportin julkaisemisen jälkeen Outokumpu oli vierailut vuonna 2021 xikrinien alueella, jolloin xikrinin kommentoivat Outokummun olleen ensimmäinen alueella koskaan käynyt ostaja⁷⁶.

74 Helsingin Sanomat. (15.3.2024). EU:n kiistelty yritys vastuulaki hyväksyttiin sittenkin viime metreillä, mukana Suomen vaatima lievennys. Haettu 19.11.2024 osoitteesta <https://www.hs.fi/talous/art-2000010296977.html>; Finnwatch. (2024). Mitä puutteita yritys vastuudirektiiviin jäi? <https://finnwatch.org/fi/tutkimukset/mitae-puutteita-yritys vastuudirektiiviin-jaei>

75 Ks. esim. Yritys vastuuoikeuden yhdistys, lausunto suurelle valiokunnalle 6.2.2024, https://yritysvastuuoikeus.fi/wp-content/uploads/2024/02/Yritysvastuuoikeuden-yhdistys-ry_Lausunto-6.2.2024-yritysvastuudirektiivi_FINAL.pdf; Finnwatch, taustapaperi päättäjille 2.2.2024, https://finnwatch.org/images/Lausunnot/Taustapaperi_yritysvastuudirektiivin_siviilioikeudelliseen_vastuuseen_liittyvista_elementeista.pdf; SAK, STTK ja Akava, lausunto suurelle valiokunnalle 6.2.2024, <https://www.sak.fi/aineistot/lausunnot/suomen-olisi-tarkeaa-puoltaa-yritysvastuudirektiivia-eika-pidattaytya-aanestamasta>

76 Outokumpu. (joulukuu 2021). Site visit to Onca Puma, Brazil. Haettu 25.6.2024 osoitteesta <https://www.outokumpu.com/fi-fi/sustainability/people-and-society/sustainable-supply-chain/site-visits/onca-puma-brazil-2021>. Finnwatchin haastattelemat xikrinin eivät kuitenkaan muistaneet vierailua tai tienneet siitä.

Haastatelluilla ei ollut minkäänlaista käsitystä huolellisuusveloitteeseen kuuluvista sidosryhmäkonsultaatioista. Kun heiltä kysyttiin, miten he toivoisivat tulevansa kuulluiksi Valen ulkomaisten asiakkaiden toimesta, he eivät pääsääntöisesti ymmärtäneet kysymystä. Vain yksi haastateltavista totesi, että olisi hyvä jos he tietäisivät, mihin Vale kaivamiaan mineraaleja myy.

“Meidän täytyy tietää, mihin se malmi menee. Mitkä maat ostavat tätä malmia ja millä hinnalla. Me haluamme tietää kaiken. Vale kuitenkin piilottaa kaiken xikrineiltä.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

“Olisi tärkeää, että yritys joka ostaa malmin Valelta olisi myös meidän tukenamme. Että asiat paranisivat, ymmärrätkö? Vale on tehnyt työtä xikrinien kanssa jo pitkään mutta asiat eivät parane. Siksi me tarvitsimme yhteyden uuteen yritykseen.”

– Raporttiin haastateltu xikrin

Xikrinien mahdollisuudet hyödyntää itsenäisesti yritysvastuudirektiiviin sisältyviä oikeus-suojakeinoja näyttävät heikoilta. Alkuperäiskansan heikkoon asemaan vaikuttavat muun muassa yhteisön ainakin osittain Valen toiminnasta seurannut hajaannus, kielimuuri sekä koulutuksen ja tiedon puute. Vaikka xikrit ovat moneen muuhun alkuperäiskansaan verrattuna runsaasti vuorovaikutuksessa ympäröivään yhteiskuntaan, vaatii yhteydenpito heihin silti paljon aikaa ja etukäteissuunnittelua, esimerkiksi puhelinyhteydet toimivat vain heidän vieraillessaan kaupungissa. Myös pääasiassa Valelta saatujen rahasuoritusten varassa elävien xikrinien taloudellinen kapasiteetti oikeusprosessin käynnistämiseen ja siihen liittyvien riskien hallintaan voidaan arvioida rajalliseksi.

9. Yhteenveto

Outokumpu on keskeyttänyt ferronikkeliostot Brasilian Amazonilla, Parán osavaltiossa sijaitsevan Valen/VBM:n Onça Puman kaivoksesta. Ostot keskeytettiin vuonna 2021 Finnwatchin nostettua esiin kiistat kaivoksen ja sen läheisyydessä asuvan alkuperäiskansa xikrinien välillä. Outokumpu on tehnyt merkittäviä muutoksia ihmisoikeuksia koskevaan vastuullisuustyöhönsä ja lisännyt huomattavasti ihmisoikeusosaamistaan sekä ottanut käyttöön systemaattisia vastuullisuusprosesseja. Ihmisoikeuksia koskevan huolellisuusveloitteen integrointi koko yrityksen toimintaan on kuitenkin vielä kesken, ja Outokummun arvoketjun läpinäkyvyydessä on edelleen parannettavaa.

Alueellinen syyttäjä syyttää edelleen Valea/VBM:ää xikrinien aluetta halkovan, xikrineille tärkeän Cateté-joen ja sen ympäristön pilaamisesta. Väitettä tukevat syyttäjän Parán yliopiston tutkijoilla teettämät tutkimukset sekä xikrinien kertomukset alueen saastumi-

sesta. Kiistatonta on myös se, että esimerkiksi joen kaloihin on kertynyt korkeita raskasmetallipitoisuuksia. Vale kiistää syyllisyytensä ja vetoaa niin omiin veden laatua koskeviin mittauksiinsa kuin oikeusistuimen vuonna 2017 teettämään tutkimukseen, jossa syy-yhteyttä joen pilaantumisen ja kaivoksen välillä ei tutkimuksen aikana pystytty osoittamaan. Myös Outokummun tilaama asiantuntija-analyysi suhtautuu kriittisesti Parán yliopiston tutkimuksiin. Analyysi kuitenkin esittää erilaisia lisäselvitystarpeita joen sedimentin tutkimiseksi sekä Valen kaivoksen prosessointilaitoksen savukaasujen vaikutusten selvittämiseksi.

Vuoden 2021 jälkeen Vale/VBM ja xikrinit ovat päässeet sopuun yhtiön alkuperäiskansalle sen kaivostoiminnasta aiheutuvien muiden haittojen kompensoimisesta. Vastineeksi xikrinit maksettavat rahasuoritukset määrittelevästä sopimuksesta xikrinit, syyttäjät ja useat muut sidosryhmät ovat luopuneet kaivosyhtiötä vastaan nostamistaan kanteista. Cateté-joen pilaamista koskeva kysymys ei kuitenkaan kuulu solmitun sopimuksen piiriin.

Alueellinen syyttäjät vaatii Valea/VBM:ää oikeusteitse vastuuseen joen pilaamisesta. Kaivosyhtiö on ehdottanut sopimusta, jossa alueen ympäristön tilan parantamiseksi perustettaisiin Valen/VBM:n lahjoittamalla pääomalla rahasto, josta varoja voitaisiin käyttää erilaisiin projekteihin. Yhtiö ei kuitenkaan myöntäisi syyllisyyttään joen pilaamiseen. Syyttäjät on torjunut sopimusehdotuksen.

Vaikka alkuperäiskansan ja Vale/VBM:n välille on saavutettu edellä kuvattu sopimus, kaikki haastatellut xikrinit suhtautuivat edelleen kriittisesti kaivosyhtiöön. Sekä tätä raporttia varten haastatellut että aiemmin vuonna 2021 haastatellut xikrinit pitävät Onça Puman kaivosta syyllisenä Cateté-joen pilaamiseen. Joen saastuminen ja raskasmetallien kertyminen joen kaloihin ja xikrinien ravintoon on vaikuttanut alkuperäiskansan perinteisiin elinkeinoin. Kuten vuonna 2021 julkaistussa joen pilaantumista käsitelleessä akateemisessa tutkimuksessa ennakoitiin, xikrinit ovat yhteisönä nyt hajaantuneet entistä laajemmalle alueelle. Finnwatchin tutkijoiden vierailtua alueella vuonna 2021 xikrin-kyliä oli neljä, nyt niiden määrä oli noussut 21:een. Tämä voi heikentää xikrinien kulttuurin säilymistä edellytyksiä, ja lähes kaikki haastatellut xikrinit pitivät kylien määrän lisääntymistä ongelmallisena.

Valella/VBM:llä on myös muita vaikutuksia haavoittuvassa asemassa olevaan xikrin-yhteisöön. Xikrinien ja Vale/VBM:n välillä solmittuun sopimukseen sisältyvien rahasuoritusten sekä ympäristön pilaantumisen myötä perinteistä metsästystä ja keräilyä on korvattu enenevässä määrin kaupungista ostetuilla tuotteilla, ja rahatalouden merkitys yhteisössä on kasvanut. Kaupungista ostettu prosessoitu ruoka on vaikuttanut xikrinien terveyteen. Kaivosyhtiöltä toivotaan nyt lukuisia sellaisiakin palveluita, jotka kuuluisivat valtion vastuulle. Kaikkiaan voidaan todeta, että ympäristön pilaantuminen ja Valen/VBM:n kaivostoiminta erilaisine xikrinien alueelle ulottuvine vaikutuksineen on heikentänyt xikrin-yhteisöjen perinteisiä elinkeinoja ja mahdollisuuksia harjoittaa kulttuuriaan sekä luonut epäterveen riippuvuussuhteen kaivosyhtiöön.

Euroopan unionissa on viime vuosina kehitetty sääntelyä, jolla yrityksille asetetaan lakisääteinen velvollisuus huolehtia ihmisoikeuksista ja ympäristöstä niiden toimintaketjussa. Tärkein sääntelykokonaisuus on heinäkuussa 2024 voimaan astunut yritys vastuudirektiivi, jota implementoidaan parhaillaan kansalliseen lainsäädäntöön. Uhrien oikeussuojaa kuitenkin heikennettiin direktiivistä loppusuoralla käydyistä neuvotteluista, joissa Suomi vaati ja sai tekstistä poistettua ryhmäkanneoikeuden. Käytännössä tämä muutos tarkoittaa, että esimerkiksi kansalaisjärjestöt eivät voi omissa nimissään nostaa kanteita uhrien puolesta.

Iso osa xikrineistä puhuu vain omaa kayapo-kieltään. Kaikilla heistä ei ole luku- eikä kirjoitustaitoa, eikä heidän kylissään ole verkkoyhteyksiä. Haastatelluilla xikrineillä ei ollut tietoa Onça Puman kaivoksen kansainvälisistä asiakkaista tai näiden velvollisuuksista kuulla xikrinejä. Xikrinien taloudelliset voimavarat voidaan arvioida vähäisiksi, mikä vaikeuttaa esimerkiksi joen ja sen ympäristön pilaantumista koskevien tutkimusten teettämistä ja siten todisteiden keräämistä. Xikrinien mahdollisuudet nostaa kantajan ominaisuudessa kanteita Euroopan unionin jäsenvaltioissa vaikuttavat kokonaisuutena arvioiden heikoilta.

10. Suositukset

Valelle ja sen tytäryhtiölle VBM:lle

- Valen/VBM:n tulee ryhtyä viipymättä toimenpiteisiin xikrinien elinkeinoille ja kulttuurille tärkeän Cateté-joen alueen puhdistamiseksi ja uuden haitta-ainekuormituksen vähentämiseksi. Yritys itse kiistää olevansa millään tavalla osallinen joen saastumiseen, mutta lisätutkimuksille on tarvetta. Erytystä huolta herättää havaittu raskasmetallien kertyminen xikrinien ravintoon ja xikrineihin, ja esimerkiksi kaivoksen savukaasujen osuus asiaan vaatii lisää selvityksiä. Cateté-joen tilanne on parhaillaan tuomioistuimen ratkaistavana ja syyttäjän sekä Valen/VBM:n neuvottelut sovinnon aikaansaamiseksi jatkuvat. Tuomioistuimen ratkaisusta tai neuvottelujen lopputuloksesta riippumatta aivan joen lähellä kaivostoimintaa harjoittavan VBM:n on ryhdyttävä varovaisuusperiaatteen mukaisiin lisätoimiin sen ympäristövaikutusten minimoimiseksi. Sen on myös pyrittävä aktiivisesti käynnistämään monitorimijayhteistyö joen ja sen ympäristön kuormituksen vähentämiseksi. Joen tilanne vaikuttaa yhtiön ja xikrinien suhteisiin, muun muassa xikrinien tyytyväisyyteen koskien heille maksettuja rahasuorituksia kaivoshankkeista. Lisäksi on vaikeaa nähdä, että Vale/VBM voisi saada vastuullisuuteen sitoutuneita asiakkaita ilman merkittäviä panostuksia Cateté-joen ja sen ympäristön kunnostamiseen. Tilanteen ratkaiseminen kestäväällä tavalla on siis myös yhtiön etu.

- Valen/VBM:n tulee raportoida julkisesti ja säännöllisesti Cateté-joen tilan monitoroimiseksi kerättyä dataa sekä kertoa kattavasti toimista joen haitta-ainekuormituksen vähentämiseksi ja puhdistamiseksi.
- Valen/VBM:n tulee noudattaa YK:n yritys vastuuperiaatteiden mukaista huolellisuusvelvoitetta ja tunnistaa keskeiset ihmisoikeuskysymyksensä ja laatia niiden hallitsemiseksi yksityiskohtaiset toimintapolitiikat. Yrityksen tulee raportoida yksityiskohtaisesti näitä koskevan työn etenemisestä.
- Valen/VBM:n tulee pyrkiä varmistamaan esimerkiksi vartiointia lisäämällä, että sen rakentama infrastruktuuri ei ohjaa xikrinien alueelle erilaisia tunkeilijoita kuten salametsästäjiä tai laitonta puukauppaa harjoittavia toimijoita.

Outokummulle ja muille VBM:n asiakkaille

- Valen/VBM:n Onça Puman kaivos sijaitsee erittäin korkean riskin alueella tilanteessa, jossa haitallisia ihmisoikeusvaikutuksia aiheuttaneisiin toimiin on etsitty ja etsitään vastuutahoja oikeusprosesseissa. On niin yhtiön kuin sen asiakkaiden etu pyrkiä ratkaisemaan konfliktin ytimessä oleva Cateté-joen ja sitä ympäröivän alueen pilaantumisen. Yhtiön asiakkaiden tulisi kannustaa Valea/VBM:ää aktiivisiin toimiin ympäristön tilan parantamiseksi ja tulevan saastumisen ehkäisemiseksi sekä vaatia avointa ja kattavaa julkista raportointia toimenpiteistä. Myös riippumattomien lisätutkimusten teettämiselle ja rahoittamiselle on tarvetta.

Päättäjille

- Uhrien oikeussuojaa tulisi kehittää. Yritysvastuudirektiivistä poistettiin neuvottelujen loppumetreillä joukkokanneoikeus, joka olisi mahdollistanut kansalaisjärjestöille oikeuden ajaa kanteita tuomioistuimissa omissa nimissään. Direktiivin uudelleentarkastelussa joukkokanneoikeus tulee palauttaa direktiiviin.
- Euroopan unionissa tulisi harkita erilaisia tukitoimia, joilla uhrien pääsyä oikeuteen voitaisiin edistää. Unionissa voitaisiin esimerkiksi rahoittaa uhreja oikeuskanteiden nostamisessa avustavia toimijoita sekä tarjota uhreille maksutonta asiantuntija-apua ja resursseja todistusaineiston keräämiseen.
- Yritysvastuudirektiivin kansallinen toimeenpano tulee tehdä kunnianhimoisesti ja ohjata riittävät resurssit tulevan kansallisen yritys vastuulain viranomaisvalvontaan ja -neuvontaan.
- Ympäristön pilaantumiseen liittyvät konfliktit ovat teknisesti haastavia ja luotettavan evidenssin kerääminen voi olla erittäin kallista ja aikaa vievää. Osana uhrien oikeus-
suojan parantamista tulisi luoda mekanismeja, joilla heikossa asemassa olevat oikeu-

denhaltijat voisivat saada tukea näytön keräämiseen. Yksi konkreettinen keino tähän on tukea erilaisia asiantuntijaverkostoja, jotka voisivat tarjota teknistä tukea uhreille. Kaivostoimintaan liittyen tällainen olemassa oleva verkosto on esimerkiksi Find An Independent Mining Expert (FAIME).

- Yritysvastuudirektiivin toimeenpanossa tulee varmistaa, että myös kilpailulainsäädäntöön tehdään tarvittavat muutokset, joiden avulla yritysten yhteistyö ihmisoikeusrikkien kartoituksessa sekä haitallisiin vaikutuksiin puuttumisessa mahdollistetaan.

Finnwatch ry
Malminrinne 1B, 2. krs
00180 Helsinki
info@finnwatch.org
www.finnwatch.org
[@Finnwatch1](https://www.instagram.com/finnwatch1)